

Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of Marmara Social Research

Sayı 8, Aralık 2015

MAX WEBER'İN KAPİTALİZM TEZİYLE İLGİLİ YORUMLAR

Kürşat Haldun AKALIN¹

ÖZET

Max Weber (1863-1941), bireyleri dünyevi başarılarla güdülemede mesleğin önemini ileri sürmüştür. Weber'e göre, Jean Calvin (1509–1564) ve Richard Baxter'in (1615–1691) sözleri, tanrının kendi kutsal şanı uğruna dünyevi çalışmayı emrettiği şekilde yorumlanabilir. Weber, kapitalizmin modern gelişme biçimleri ile uğraşan mesleki etkinliğin gerektirdiği çilekeş yaşama tarzı arasında bağ kurulması yolunda mücadeleye girişmiştir. Artık kâr, sadece kişinin tanrı katındaki lütfunu korumakla kalmamakta, fakat bununla birlikte şahsi kurtuluşunun yegane işareti veya kanıtı haline gelmektedir. Kalbi çilekeş ideallerde yatan Protestan ahlakı, ekonomik etkinliğin pratik uğraşlarına nüfuz etmiş ve toplumsal yaşamı çok daha özel bir içerikte biçimlendirmiştir. Weber'in kapitalizm ve Protestanlık kuramı, ekonomik gelişmenin yalın bir nedensel açıklaması gibidir.

Anahtar Kelimeler: Kapitalizm, Kalvinizm, Rasyonelleşme

Jel Kodu: Z1

THE COMMENTARIES ON MAX WEBER'S CAPITALISM THESIS

ABSTRACT

Max Weber (1863-1941) suggests the importance of the calling in motivating individuals to pursue worldly success. According to Weber, through the speeches of Jean Calvin (1509–1564) and Richard Baxter (1615–1691), the calling may be interpreted as God's commandment to work for His divine glory. Weber contended that the development of modern forms of capitalism was tied to the ascetic lifestyle demanded by the pursuit of one's calling. Profit was now sought not only to ensure one's state of grace, but also it was become unique sign or case of his salvation. The ascetic ideals lying at the heart of the Protestant ethic were carried into the practical affairs of economic activity and formed social life more specially. Weber's theory of capitalism and Protestantism as a simple causal account of economic development.

Key Words: Capitalism, Calvinism, Rationalization

1.Giriş

Max Weber, ‘*Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*’ isimli eserini 1905 yılında yayınlamasıyla birlikte; Batıdaki bilim çevrelerinde, dinsel inancın insanların ekonomik eylemleri üzerinde doğrudan bir etkide bulunduğu hakkında hararetli bir tartışma² başlamıştır. Gerçekten de bir din olarak Protestanlığın öğretileri, kişileri ekonomik eylemlerinde başarılı olmaya güdülemiş midir sorusu, neredeyse bir asır boyu iktisatçı ve sosyologları meşgul etmiştir. Protestan ülkeler ekonomik bakımdan Katolik ülkelere kıyasla daha ileri düzeyde midirler sorusu, giderek, Protestan ahlakının kapitalizmin ruhuyla özdeş kılınmasına ve aralarında bir nedensellik bağının³ kurulmasına yol açmıştır. Halbuki Weber, Protestan ahlakının nedensellik etkisinin veya dünyevi asketikizmin ekonomik faaliyetleri biçimlendirme gücünün sürekli olmadığını⁴ ve bir süre için geçerli olduğunu belirtmiştir. Böylece, ekonomik başarı ile refahta gerçekleşen bu ileriliğe, dinsel ahlakın veya Protestanlığın ilkelerinin neden olduğu görüşü; sosyologların yorumsal araştırmalarında

¹ Doç. Dr. Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi

² “Weber, inançların eylemlere ve eylemlerin de inançlara neden olduğu yönünde bir basit etkileşimcilik içine düşer. Ekonomik ve sosyal tarihçiler, Protestan Ahlakı tezini, kalvinist inançların modern kapitalizme yol açtığını söyleyen güçlü bir tez olarak yorumlayanlar arasındadırlar. Örneğin H. M. Robertson’un iddiasına göre Weber; ‘ekonomik olayların psikolojik belirlenimini araştırmıştır. Özeldir o, kapitalizmin gelişimini kapitalist bir ruhun gelişiminin sonucu olarak görür. Ben kapitalist ruhun dinsel bir takım itkilerden çok uygarlığın maddi koşullarından dolayı geliştiğini göstermek istiyorum.’ Ekonomik tarihçilere ilaveten öncü sosyologlar, Protestan ahlakı tezinin nedenselci fikirler tarihi gerektiğine ilişkin bir uzlaşmanın olduğunu savunur. Protestan ahlakı tezi, belki de anti-marxist bir ekonomik gelişme görüşü olarak değerlendirildiği için, bu role atanmıştır. Weber eleştirmenlerinin Protestanlık ve kapitalizmi nedensel olarak ilişkilendirme yanlışlığını reddetmiş olan Ferdinand Kogler, her ikisi de ortak bir ruha veya ethosa dayanan modern kapitalizmin ekonomik ahlakı ile radikal Protestanlığın dinsel ahlakı arasındaki karşılıklı olarak birbirlerini güçlendirme ve seçmeci yakınlaşmaya işaret eder. Bu bakış açısında Weber, çilecilik (asketikizm) rasyonel kapitalizmin zorunlu ve yeterli koşuludur. Bu zorunlu koşullar gözönünde bulundurulurken, rasyonel, dünyevi çileci bir etiğin modern kapitalizmin çıkışında hayatı bir öneme sahip olduğu ileri sürülür. Parsons’a göre, Weber’in, ‘tümevarımsal çalışması şu soruya yönelir: çağdaş rasyonel burjuva kapitalizmi hakim bir olgu olarak niçin yalnızca modern Batıda ortaya çıktı?’ Mills ve Walton’un da savundukları gibi, Weber’in bariz bir şekilde güdüler sosyolojisinin kurucusu olmaya namzet olmadığı görülür.” (Turner, 1991; 32)

³ “Nedensel isnat ilke olarak, yaşantı hakkında nesnel olarak geçerli bir doğruya varmak amacıyla yapılır. Doğa bilimlerindeki yasalar tipik bir şekilde hem genel hem de soyutken, tarihinin yeterli nedensellik kuralları nitel içerik bakımından daha zengin, ama buna uygun şekilde de daha az genel olma eğilimi gösterir. Bu kurallar, doğa bilimlerindeki yasalardan daha az katı olsalar da, bir dereceye kadar öngörme gücüne sahiptir. Kültür bilimcisi açısından, der Weber, bir amaç bir eylemin nedenine dönüşen bir sonuç imgesidir. Failler erişmeyi umdukları sonuçları ve yanı sıra bu sonuçları elde etmenin araçlarını tasavvur eder, onları harekete geçiren de budur. Weber’e göre, bu türden nedenin özgül karakteristiği, bu nedeni anlama girişiminde bulunabilmemizdir.” (Ringer, 2006; 68)

⁴ “Sadece modern kapitalizmin ruhunun değil çağdaş kültürün en temel ögesi olan meslek kavramı ve bunun üzerine kurulan rasyonel hayat tarzı, Protestan asketikizminden oluşmuştur. Asketikizm, manastır hücrelerinden mesleki faaliyet yoluyla günlük yaşama taşındığında ve dünyevi ahlaka hakim olmaya başladığında, modern ekonomik düzenin muazzam evrenini oluşturmuştur. Makine üretiminin teknik ve ekonomik şartlarını tayin eden bu modern ekonomik düzen, asla karşı konulamaz mutlak gücüyle; günümüzde böyle bir mekanizma içinde doğmuş olan bütün bireylerin, sadece ekonomik kazançla ilgili olanlarını değil, muhtemelen fosilleşmiş kömürün yakılan son tonuna varıncaya kadar yaşama tarzının her kesitine doğrudan tesir edecektir. Baxter’in görüşüne göre, gözle görünen mallarla yani maddi servetle ilgili endişeler kişinin her an üstünden atabileceği ince bir pelerin gibi sadece azizlerin omzunda durmalıdır. Ne var ki kader, böylesine ince bir pelerini demir bir kafes haline getirmiştir. Asketikizm dünyaya yeni bir biçim vermeyi ve kendi ideallerine göre dünyayı işletmeyi üstlendiğinde, tarihin hiç bir döneminde daha önceden rastlanılmadığı bir faallikte, maddi mallar insanların hayatları üzerinde artan ve nihayet asla önlenemeyen muazzam bir güç içeriğine kavuşmuştur. Bu gün dinsel asketikizmin ruhu, en sonunda bu demir kafesinden uçup kaçmıştır. Artık mekanik temelleri üzerinden yükselen muzaffer kapitalizmin, dinsel asketikizmin desteğine hiç ihtiyacı kalmamıştır.” (Weber, 1992; 123)

olduğu kadar, iktisat tarihçilerin somut ve kıyaslamalı bulgularında da ayrıntılarıyla irdelenmiştir. Güçlü ekonomik ilerlemeye yol açan kapitalist sistemin, Kuzey ve Batı Avrupa'dan başlayıp daha sonra da Amerika'yı da içine alacak bir şekilde yaygınlık kazanmasında, Protestanlığın öğretilerinden tesir görüp görmediği konusu, Weber kuramının geçerliliği açısından incelenmiştir. Weber, çok büyük gayretler sarf ederek, kapitalizmin ruhu ile Protestanlığın ahlakı arasında gerçekten bir nedensellik bağının bulunduğunu ispatlamaya yeltenmiştir. Weber'e göre Protestanlık, kapitalist ruhun ön koşullarını yaratmıştır. Ancak bu düşünsel yargı, geleneksel kilise hukukunun ticarete karşı takındığı olumsuz tutumunu devam ettirmek isteyen ve her çeşit faizi de tefecilik olarak görerek kesinlikle karşı koyan Lutherizm için asla geçerli kılınmamıştır. Ancak tutucu reformistlerden kalvinizme kadar giden geniş bir yelpaze içindeki bazı Protestan mezhepleri için, her fazla ödemenin tefecilik olduğu görüşü uzunca bir süre rağbet görmüştür. Weber de, kurtuluşu ve ibadeti kilisenin dışına çıkarmada Lutherizmi ilk adım olarak görse de, kişinin atandığı mesleğinde kalmasını istemesi dolayısıyla yükselmesine karşı çıkması nedeniyle Lutherist meslek anlayışının kapitalist gelişmeye neden olamayacağı görüşünü öne sürmüştür. İlk olarak Weber, insanın ekonomik etkinliği ve mesleki faaliyetinin kendi nazarında dinsel bir görüşü oluşturduğunu, kesin olarak ileri sürmüştür. Protestan ahlakını ve kapitalist ruhu oluşturan dünyevi çilekeşlik sayesinde, sürekli ve disiplinli bir etkinlik haline getirdiği iş faaliyeti içerisindeki her günlük görevlerini başarıyla yerine getiren kişi; işiyle ve dünyevi çabasıyla, Tanrı'ya karşı beslediği minnettarlık borcunu ödemekte olduğu bilincine varıyor; mesleki faaliyetinde ulaştığı başarısı veya ekonomik çabasında sağladığı bol kazancı Tanrı'nın nazarında seçilmişliği hak ettiren bir kanıt ya da işaret anlamını kazanıyordu.

Dünyevi çilekeşlik, Ortaçağ Avrupa'sının dünyevi faaliyetlerle uğraşılmasını tanrıya ayrılacak zamanın⁵ kötüye kullanılması veya Mammon'a (servet ilahına) tapılması olarak görerek şiddetle karşı çıkılması eğiliminin tam zıddı bir tutuma neden olmuştur. Kurtuluşa kilise içi ayinler yoluyla değil de, bireysel gayretlerle gerçekleşen iyi işler sayesinde erişmenin bir tarzı olan dünyevi çilekeşlik⁶; mesleki etkinlik içinde Tanrı'ya yönelmeyi, seçilmişliğin ve

⁵ "Ayin ve çile görevleriyle, ruhların yönetimiyle, nihayet dinsel inceleme ile yükümlü olan rahiplerden doğrudan üretken bir çalışma ile kendi geçimliklerini üretmeleri beklenemezdi. Manastır yaşamını ıslah edenlerin çoğu, bir çok kereler din adamlarını kendi emeklerinin ürünüyle geçinecek tarzda örgütlemeye niyetlenmişlerdi. Her seferinde bu deney aynı temel zıtlığa çarptı: Bu maddi işlemlere ayrılan zaman, derin düşüncelerden veya kutsal hizmetten çalınan bir zamandı. Rahip ve papazın da, başkalarının yorgunluğundan geçinmeleri gerekiyordu." (Bloch, 1983: 435)

⁶ "Cemaat halinde ayine katılanların dolayısıyla ahlaki olarak arınanların tanrının nazarında kurtuluşa erişeceği, cemaate girmeyip ayinlerde hazır bulunmayanların ise ahlak bozulmaları içinde amansız felaketlere uğratılacağı önyargılarıyla bağlantısı kurulan ve güçlendirilen cemaat halinde düzenlenen ayinin dağıtımı ve idaresi çok farklı tesirlere sahip olmuştur. Bütün Hıristiyan mezheplerinde cemaat ayinlerine katılınmasının, rabbin son akşam yemeğinde bulunma hissiyle düzenlenen aş-a-i rabbani ayiniyle, bu ayinin bir tür kişisel arınma koşulu olan günah çıkartma adetiyle çok yakından bağlantısı

kurtarılmışlığının işaretlerini iş başarısında aramayı gerektirir. Kapitalizmin ruhu ve Protestan ahlakı da demek olan dünyevi asketikizmde, faizden elde edilmiş dahi olsa kazancın ve mesleki başarının seçilmişliğin işareti olarak algılanması; tanrıya ibadetin somut görünümü haline gelen insanlara hizmetin komşuluk borcu olarak kutsal kılınmasına yol açtığı gibi, sıkı ve disiplinli çalışma eğilimini daha da önemli kılmıştır. Weber, kapitalist ruhun Protestan ahlakından kaynaklandığı içeriğindeki bakış açısının mantıklı sonuçlarına ait incelemesini, Benjamin Franklin'nin düşüncelerinde⁷ keşfetmiştir. Aydınlanma çağının düşünürlerinden olan Franklin, kapitalist ruhun en yaygın açıklamalarını sunan önemli bir örnektir. Ahlaki kavramlarını yararcılık temelinde oluşturan Franklin, tutumluluğu ve dakikliği olduğu kadar sıkı çalışmayı ve verimliliği, insanlar arasında dürüstlüğü ve güveni yaratan bir önkoşul olarak görmüş; bu nedenle de, ekonomik etkinlik içinde olan herkesin dürüst olması ve herkese iyi davranması gerektiğinde ısrar etmiştir. Nitekim kalvinizmin ve Protestan mezheplerinin ikinci önemli özelliği olarak Weber de, ekonomik kazanç için tutumluluk ve sade yaşam kadar dürüst olmanın ve insanlara güven vermenin gerekliliği hakkında durmuştur. Puritanları dünyevi asketikizm hücrelerine yani işyerine çekecek olan bu dikkat çekici tutumluluk ve dürüstlük eğilimi, dakiklik ve sıkı çalışma ahlakıyla uyumlu bir bütünlük oluşturarak; yaşamın en yüce maksadı haline getirilen dünyevi görevin başarıyla yerine

bulunmaktadır. İyi işler ahlakının sistematik gelişimi, iki farklı biçim altında gerçekleşmektedir. Birinci tarzında, kurtuluş arayışı içindeki kişi; işlediği her bir fiili hesabına ekleyip ve çıkartarak, erdemli veya kötü olan tüm eylemlerini tek tek ele alarak kendisi değerlendirebilir. Her birey kendi ahlaki davranış kalıbının taşıyıcısıdır, sadece görünüşte de olsa ahlaki standartlara sahiptir. İyi işler ahlakının ikinci temel sistemleştirilmesi, failin iyilik karizmasına sahip olması ve öncü rolünü üstlenmesi gerekir. Kurtuluş, tanrının davranışlarına doğrudan hükmettiğine inanan ve kendisini de tanrının aciz bir aracı olduğunu fark eden kişinin gerçekleştirdiği ahlaki fiillerinin belirgin bir armağanı olarak görülebilir. Metodik tarzda dinsel kurtuluşa erişilmesiyle tanımlanan bu tip kurtuluşa yönelmeye asketikizm diyeceğiz. Fiili kurtuluş aracı olarak asketikizm, bu dünyadan, dünyevi mallar sahipliğinden ve canlılara has tüm ilgilerden kesinlikle çekilmeyi zorunlu kılabilir. Bu, dünyayı reddeden asketikizmdir. İç dünyacı asketikizmde, kurtuluşa ulaştıran davranışlara odaklanan birey, tanrı tarafından seçilmiş olmanın sağladığı niteliklerine dayalı olarak dünya işlerine yönelir. Dünyevi asketiğin sorumluluğu altına giren dünya, asketik ideallere uygun olarak ve asketik doğal haklar temelinde, rasyonel bir reformcu veya devrimci haline gelen dünyevi asketiğin eylemleriyle tam bir değişime uğrar.” (Weber, 1978; 532)

⁷ “Kapitalist ruhun tanımları, dünyevi asketikizmin ahlaki yargıları ile parasal iş hayatının dikkat çekici kıyaslamalarının yapılmasını, bu kıyaslama yoluyla Franklin ile Fugger'in nasıl birbirine zıt karakterler olduğunun ve birbirine karıştırıldığına dikkat çekilmesini gerektirir. Kazanca ve başarıya yönelmiş dünyevi asketikizmin tanımı ve anlamı, günlük lisanda Katolik manastırlarında çekilen münzevi çilekeşlik taassubuyla aynı içeriğe sahip olması, Protestan ahlaki ile kapitalizmin ruhunu nitelemek için aynı ismin yani asketikizm kavramının kullanılmasını gerektirmiştir. Franklin'in sözlerinden hatırla ki zaman paradır uyarısı, ile, Fugger'in kazanabildiği kadar çok para kazanma tutkusunu doğrudan nedensel bir bağ kurulmasına yol açan Weber; kişisel eğilim bakımından ahlaki tarafsızlık içinde olan Fugger'in durumunu ticari yiğitlikle açıklarken, Franklin'in ise yararcılık rasyonelliğiyle oluşmuş karakterinin ise yaşama tarzını ahlaki ilkelerle donattığını öne sürmüştür. Fugger'in tamahkarlığının Franklin'in rasyonel ahlaklılığıyla açıklanarak, kapitalist ekonomik sistemin genel olarak dinsel güdülerden kaynaklanmış olduğunun öne sürülmesi veya özellikle de asketik Protestanlık olarak nitelendirilen iş ahlakına dayandırılması, tam olarak mantıksızlıktır. Konunun özüne ayrıntısıyla inilecek olursa, kapitalist ruhun kapitalist bir ekonomi henüz daha ortaya çıkmadan tanımlandığı dikkate alınacak olursa, bu mantıksızlık daha da belirgin bir hal alacaktır. Kaldı ki dogmatik olarak ne kadar tutarlı bir açıklaması olsa da, kapitalist ruhun asketik karakterinin dinsel olarak kişileri güdülemiş olduğunun kesinlikle öne sürülmesi, pek olanaklı olmayacaktır. Tanrı mutemetliğinin üstlenilmesi veya tanrı şanının sergilenmesi gibi dinsel güdülerle, bir kimsenin nasıl kazanç tamahkarlığına sahip olduğu konusu, asla gerçek olaylarla kanıtlanamayan fakat soyut olarak ısrar edilen ve şiddetle eleştiriye uğrayan önerme olarak kalacaktır. Nitekim Franklin'in açıklamalarına dayanarak Weber de, yararcı olduğu kadar çıkarıcı da olan bir rasyonellikle tamamıyla dinin dışına çıkmıştır. Kaldı ki herkesin de bildiği gibi Franklin'in kendisi, Fugger gibi devasa ölçekte kazanç sağlayan kapitalist faaliyete tamamıyla yabancıdır. Bundan başka kapitalist ruhun betimlemek için kullanılan söylenen Franklin'in bu sözleri, kapitalist

getirilmesini bireyin kurtarılmışlığının/seçilmişliğinin işareti olarak görmüş, lutherizmde ve ilk şekliyle kalvinizmde olmasa bile sonraki kilise karşıtlığı mezheplerinde mesleki faaliyeti adeta kilise ayinlerinin yerine geçirmiş, dünyevi asketikizm ile rasyonel ekonomik davranışı uyumlu bir bütün haline getirerek sermaye birikiminin ahlaki güdüsü haline gelmiştir. Weber, Calvin ve Baxter'in görüşlerini incelediği gibi metodizmin kurucusu Wesley'den de alıntılar yaparak, kalvinizmin sonraki uzantılarının zenginliğin kendisine değil de kötüye kullanılmasına karşı ıkıldıđına⁸ dikkatleri çekmiştir. iş hayatında sıkı ve disiplinli bir çalışmaya neden olduğunu vurgulayan Weber, tutumluluğa yönlendiren dünyevi asketikizmin, paranın ekonomik etkinlikte tutulmasını sağlayarak ussal kullanmaya yönlendirdiğini belirtmiştir. Weber'e göre, kapitalist ruhu Protestan ahlakıyla uyumlu ve hatta özdeş kılan dünyevi asketikizm ideali, paranın rasyonel ve ekonomik kullanımı sonucunda zenginliklere neden olduğu gibi, kazanca neden olan bu asketik güdüsel içeriğin kaybedilmemesi koşulunda hızlı ekonomik gelişmelere yol açacaktır. Bu temel görüşle Weber, zamanının Almanya'sının toplumsal yapısını çok geçmeden gözleme almış, iş adamlarının ve teknik eğitim alan kişilerin, Katoliklere nispetle çok büyük bir ekseriyetle Protestan mezhebinden gelen kimseler olduğu sonucuna varmıştır.

şirketin olmadığı ve tamamıyla yarı takas ekonomik yapının geçerli olduğu bir saha için söylenmiştir." (Chalcraft ve Harrington, 2001; 32, 72)

⁸ "İlk kilise babaları köy hayatının çobanları ve çiftçileri ile kuşatılmışken, Calvin'in çevresi, kendisinden öncekilerden tamamıyla farklı olarak iş ve para ekonomisinden ibaret olmuştur. Ancak kilise babaları kadar Calvin'e göre de, zenginliklere yönelmek en az şehvete kapılmak kadar kötüdür ve günahkârlıklarla donatılmıştır. Gerçekte, ekonomik faaliyete karşıt tutumlar geliştiren, nihai bir hedef olarak servet iğrençtir zira kötülük kaynağıdır içeriğindeki görüşüne, serbest kilise babalarının vaazlarında rastlanabileceği gibi kesin olarak Calvin'in düşüncelerinde bulunmaktadır. Ancak bu dinsel liderlerin tamamı hiç kuşkusuz sıkı ve devamlı çalışmadan yana oldukları gibi, gösterişsiz bir yaşama tarzına dayanan tutumluluk ile politik işler kadar ekonomik davranışlarda da serbest karar almada ısrarlı olmuşlardır. Fox ve Wesley'in her ikisi de, kilise hukukunun biçimlendirdiği içerikteki adil fiyatı son derece katı bir şekilde talep etmiştir. Fakat yalnızca dürüst olanlar, tanrı mutemetliği bilinciyle, serveti ve zenginliği kullanabilirler. On sekizinci ve on dokuzuncu asır sanayileşmiş ölkeleri bile gerçek anlamda tümüyle kapitalist serbestliğe ulaşmış olmamalarına rağmen, küçük tacirler ve imalatçılar dünyanın her yerindeki iş faaliyetlerinde ahlaki düsturlar ve dogmalarla kuşatılmış bir durumdaydı. Weber'in ilkelerini Wesleyanizme ve sanayi devrimine uyarlamış olan Wellman J. Warner, açıkça veya gizlice bu görüşlerdeki yetersizliğe de dikkatleri çekmiştir. Wesley'in ekonomik görüşlerinin dayanağını oluşturan ekonomik örgütlenme çağının çoktan geçmiş olduğunu vurgulayan Warner, bu görüşlerin sanayi hayatının yeni tarzlarına kesinlikle uymadığını belirtmiştir. Nitekim borsa oyunlarından vurgun kazanç sağlamayı ve tekelci ayrıcalıklarla sömürgeler kurmayı da kapsayan kapitalizmin daha pek çok önemli unsurlarına Metodistler ve Quakerler şiddetle karşı çıkmıştır. Zengin olan herkesin mutlaka kötülüğün çocuklarından biri olarak görülmediğini yazmış olsa da Wesley, bütün bunlara rağmen serveti tehlikeli bulmuştur. Tawney'nin belirttiğine göre, Puritanlar zenginlikleri kuşku nedeni olarak görmek yerine, iyiye kullanılan enerjinin ve iradenin kavuşturduğu zaferin kutsanmış ödülleri olduğuna inanmışlardır. Zengin olmak için istek duyan kimselerle kuşatıldığımızın farkındayım diyen Wesley, mutlu olmak yerine zengin olmak isteyen bu kimseler, ölümlülerin en mutsuz ve aynı zamanda da en kötüleridir, zenginlerin çok fazla olmasından asla korkmuyorum, fakat boş kaseden içmek isteyenler gibi günahla boyanmalarından korkarım, diye devam etmiştir." (Samuelson, 1957; 32)

2. Weber'in Kapitalizm ve Protestan Ahlakı Tezi

Weber, analizini, çok karışık dinsel inançların etkili olduğu bazı Alman eğilimleri üzerinde odaklaştırmıştır. Baden'deki Katolikler ile Protestanların mesleki etkinliklerini irdeleyen bir araştırma Weber'in dikkatini çekmiş ve düşüncelerinin temelini oluşturmuştur. Bu araştırma, Protestanların Katoliklerden çok daha fazla iş hayatında başarılı oldukları ve çocuklarının da ekonomik hayatla bağlantılı olan mesleki sahalara yöneldikleri sonucuna ulaşmaktadır. Üstelik, Protestan öğrencilerin Katoliklere göre çok fazla teknik eğitim gördükleri ve girişimciliğin gerektirdiği niteliklere daha uyumlu oldukları düşüncesine yol açmıştır. Weber, dünyevi asketikizm tipleştirmesiyle biraz daha fazla ayrıntıya inmiş, Protestanların sanayi elemanları haline gelmede, el sanatları uğraşısında yetenekli olan Katoliklere kıyasla daha eğilimli ve nitelikli olduklarını, öne sürmüştür. Weber'e göre, Katolikler el sanatları uğraşlarında sebat ederek çok ender usta haline gelmek için çaba gösterirken, Protestanlar sanayiye yönelmekte ve endüstriye ussal ekonomi niteliğini kazandırmaktadır. Sanayideki bu başarı ve eğilimlerinin açıklanması, Protestanların çevresinden edindiği zihinsel ve ruhsal niteliklerinde yatmaktadır. Ülkedeki bu toplulukların idealleri ve ailenin bağlandığı dinsel ortam, Protestanların meslek seçimine ve kariyerine doğrudan tesir etmektedir. Özel gruplar tarafından açıkça sergilenen ekonomik işlerde gösterilen özel yeterlilik ve yetenek, siyasal ve sosyal bakımdan ayrıcalıklı konumlarda olan kapitalist zümreyi oluşturmaktadır.

Weber'in görüşünü temel alan bazı araştırmalara göre, bu kapitalist zümreyi; Rusya'daki Polonyalılar, Fransa'daki Huguenotlar, Amerika'daki Quakerler ve Metodistler, İngiltere'deki kilise karşıtları (nonconformist), hemen her yerde ticaret ve sanayideki maharetleriyle dikkatleri çeken Museviler temsil etmektedir.⁹ Bu gruplardan olan hiç kimse, devlet

⁹ "Fransa'nın ekonomi tarihi incelendiğinde, Nantes fermanının geçerliliğine bir son veren kralın yerel sorumlulara hazırlattığı raporlara göre, deniz aşırı ticaret reformcuların elindedir. Reformcular Sedan'daki demir döküm sanayilerinin, Auvergne ve diğer bölgelerdeki tüm kağıt fabrikaların, İngiliz deri işlemleriyle yoğun bir rekabete girişmiş olan Touraine'deki tabakhanelerin sahibidir. Normandiya, Maine ve Brittany'deki tüm iplik-dokuma fabrikaların kontrolünü elde eden reformcular; Tours ve Lyon'daki ipek fabrikaları yönetmiş, Paris'deki yünlü dokumalarına ve ticaretine sahip olmuşlardır. Guienne'deki şarap ticaretini yapan reformcular, Brouage ve d'Oléron eyaletlerindeki tuz tekeline sahiptir. Fransa'daki bankerlerin önemli bir kısmı reformisttir, bunlardan bir kısmına çiftçilerden vergi toplama izni verilmiştir. Burada, kapitalist ruh kilise karşıtlığından mı kaynaklanmıştır gibi bir soruyla karşı karşıya kalınmaktadır. Kilise karşıtları, kurtuluğu kilise dışında fakat yegane takva yolu haline getirdikleri mesleki faaliyet içinde gördükleri için mi, yoksa, kapitalist ruh tarafından benlikleri ele geçirildikleri için mi kapitalizme meyletmişlerdir? Yoksa, gerçekten, kapitalist ruhtan veya kilise karşıtlığı öğretisinden habersiz olmalarına rağmen, kapitalistler ile kilise karşıtları tesadüfen aynı kişilerden mi meydana gelmiştir? Kesinlikle hayır, kilise karşıtlığı ile kapitalizmi birlikte gördüğüm gibi, her ikisinin de aynı biyolojik özellikleri taşıdığından da eminim. Fransız Huguenotları, Germen aşiretlerinin soyundan gelmiş olabilirler mi? Germen olarak Huguenotlar, Katolikliğin Fransa'daki toplumsal bağlarından kurtularak dinsel özgürlüğe yönelmiş, kapitalist kazanç tutkusunu benimsemiş olabilirler. Kilise karşıtı öğretilerin ekonomik tesirleriyle kapitalist faaliyet tarzının revaç bulduğunu öne sürmüş olsam da, kapitalist ruhun kilise karşıtı inanç ile öğretiler tarafından oluşturulduğunu açıkça kanıtlamak, benim için çok zordur. Açıkça ispat edemesem de, kurtuluğu kilise ayinlerinde aranmasına karşı çıkarak ekonomik faaliyetlere yönelen kilise karşıtlarının işyerini tanrı yasasının her an uygulandığı bir tapınağa çeviren seçilmişlik inancı ile kapitalist ruh

kademesinde istihdam edilme gayretini kesinlikle göstermemiş, kendilerini daima ekonomik teşebbüs sahasında başarılı olmaya güdülemiş veya bireysel gayrette bulunmaya kendisini zorunlu hissetmiştir. Oysa Weber bu olguya, kamuda iş bulma imkanı açısından değil de, kişisel nedenler veya bireysel güdüler yönüyle bakmaktadır. Almanya’da, İngiltere’de ve Hollanda’da yaşayan Katoliklerin arasında böyle bireysel gayret göstererek ekonomik başarıya ulaşan bir kimseye pek ender rastlanıldığını belirten Weber; Protestanların alt gruplar olarak itildiği yerlerde dahi, bireysel ekonomik gayretlerde buldukları ve yeteneklerini sürekli olarak geliştirdikleri sonucuna varmıştır. Weber’in öne sürdüğü hipotez, dünyevi asketikizmle rasyonelleşen dinsel duyguların ekonomik davranışa dönüştüğü idealine dayandığı için, Protestanların yalnızca alt sınıflar olarak itildiği yani kamu hizmetine alınmadığı yerlerde ekonomik beceri ve yeteneği sahip oldukları yargısını, kesin bir şekilde ret etmiştir. Protestan gruplar, azınlık ya da çoğunluk olsun, dinsel bir içerik kazandırdıkları ekonomik işlere kendilerini vererek, mesleki faaliyetlerde dikkat çekici bir başarı ve yetenek göstermiştir. Bundan dolayı, Protestan ile Katolikler arasındaki farklılığın temel açıklaması, dinsel inançlarındaki süreklilik gösteren özgün niteliklerinden çıkarılmasını gerektirdiği gibi, geçici olduğu kadar gözle görünen tarihsel ve siyasal ortamlarının bir sonucu olarak görülmemelidir. Çileyi işyerinde çekerek mesleki faaliyeti bir takva yolu haline getiren Quakerler¹⁰, Metodistler¹¹ gibi kilise karşıtları, tapınağı kalbinde kurma konusunda diğer

arasında bir uyumun olduğundan kesinlikle kuşku duymamaktayım; fakat yine de, kapitalizmi oluşturan ve yükselten toplumsal koşullar, kilise karşıtlarının tanrıya işinde bağlanma ve erişme tutkusu tarafından mı yaratılmış, işte bu görüşün kesinliğinden emin değilim. Parasal kazanç tutkusu ve mesleki başarı azmi gibi belirli kapitalist eğilimlerin, doğrudan kilise karşıtlığı öğretilerinden kaynaklandığı kesinlikle kanıtlanamasa bile; kilise karşıtlarının kapitalist eğilimlere çok çabuk uyum sağladıkları, kapitalist eylemin öncüler oldukları son derece belirgindir. Şayet, kilise karşıtları öncü kapitalistler arasında dikkat çekmişlerse; kilise karşıtlığının geliştirdiği seçilmişlik öğretilerinin, kapitalist ruhun önemli bir kaynağı olmadığının düşünülmesi mazur görülmeyecektir. Artık yeni bir adım atmanın zamanı gelmiştir. Kapitalist ruhun gelişmesine karşıtlıktan çok daha fazla tesir eden, fakat dinsel aykırılıkla çok yakın ilgisi bulunan ve politik sapkınlık olarak görülen bir başka toplumsal fenomen üzerinde durmam gerekmektedir. Kast ettiğim, dinsel veya siyasal zulme uğramaları nedeniyle bir ülkeden diğerine yapılan, ilk kapitalist dönemin gerçekleştiği asırlarda ortaya çıkan göçlerdir. Artık aykırı inanç taşıyan her dindar, bir göçmen haline gelmiştir. Göçler, toplumun ekonomik gelişmesi üzerine yaptığı tesirden ayrı incelenemez. Bir ülkeden diğerine kitlesel olarak göç eden bu insanlar, gittikleri ülkenin ekonomisine çok büyük etkilerde bulunmuşlardır. On altıncı asırda göçmenler üç büyük gruba ayrılmıştır. Bunlar Yahudiler, dinsel zulme ve ayrımcılığa uğrayan Protestanlar, kolonileşme hareketi olarak özellikle Amerika’ya giden göçmenlerdir. On beşinci asrın sonlarına doğru 300.000 Yahudi İspanya’dan çıkarılmış, Fransa’ya ve Doğuya gitmiş, bir kısmı İngiltere ile Hollanda’ya yerleşirken bazıları da Almanya’nın Frankfurt ve Hamburg şehirlerine taşınmıştır. Yahudiler, kapitalist ruhun oluşmasına ve biçimlenmesine muazzam bir tesirde bulunmuştur. Reform hareketinin neden olduğu göçlerden en büyük zararı Fransa görmüştür. Fransa’dan çıkan 250.000 – 300.000 Huguenot, gittikleri her yerde kapitalist işletmelerin oluşmasına çok faal olarak katılmış, özellikle de bankacılık ile ağır sanayilerin gelişmesini sağlamıştır. Son iki asır boyunca Avrupa’dan Amerika’ya gerçekleşen göçlerin üçte ikisi İngiltere (3.857.000) ve Almanya’dan (2.368.483) olmuştur. Bu dönem içinde Fransa’dan Amerika’ya 245.812, İsveç ve Norveç’ten ise 153.928 kişi gitmiştir. Yahudiler ve Protestanlar gittikleri her yerde yabancı olarak bir ülkeye yerleşir yerleşmez, hemen büyük bir hırsla ekonomik hayata yönelmişlerdir. Sanayi ve ticaretin her sahasında kendisini gösteren göçmenler, kapitalist organizasyonun oluşumunu sağlamış, rasyonel faaliyetleri sayesinde mükemmel işlere öncülük etmişlerdir.” (Sombart, 1916; 290)

¹⁰ “Ezberlenerek tekrarlanılan Kutsal Kitap yerine içten yönelişi, görünen kilise yerine içteki tanrı hakimiyetini esas alan Quakerler, ancak bu sayede günahın pençesinden kurtulabileceğine ve ikinci doğuşun gerçekleşebileceğine inanmışlardır. Her Baptist topluluk gibi Quakerler de, saf yani ruhsal bir kilisenin peşinde olmuş, dünyevi zevkleri terk etmiş, ayinler ile değil doğrudan çilekeş yaşama tarzı sayesinde kurtuluşa erişmeyi istemişlerdir. Quaker, girdiğinde doğrudan tanrıyla buluşacağı ve vahiy alacağı, saf ve gūnahtan arınmış kilisesini kalbinde inşa etmiştir. İsa’nın bedeni olarak kilisenin aracılığı ve bu bedenini başı olarak da papanın vahiy kudretini ret etmiş olan Quakerler, içten tanrıya yönelişlerindeki

Protestan mezheplerine kıyasla biraz ileri gitmişlerdir. Protestan grupların dayandığı her bir inanç temelini ayrı ayrı olmasına rağmen; bu dinsel eğilimlerin farklı eylemlere neden olmayıp tek bir davranış tarzının yerleşmesi, yani dünyevi asketikizm temelinde rasyonel ekonomik etkinliğin kurumsallaşması konusu, Weber araştırmalarının ilgi odağı haline gelmiştir. Protestan mezheplerini dünyevi asketikizm idealiyle birbirine uyumlu kılan Weber, kapitalist faaliyet tarzına dinsel bir içerik kazandırarak Protestan ahlaki tezine ulaşmış, kapitalizmin ruhu ile ekonomik rasyonalizm arasında doğrudan bir bağlantı kurmuştur.

Reform ile daha fazla önem kazanan, tanrı lütfunun ışığında günahların itirafı ve çıkartılması; tanrı ile kişi arasındaki aracıyı çıkartarak doğrudan ve dilediği şekilde yönelişe olanak tanıyor, bağışlanma dileği aziz ile günahkârın üstüne tıpkı parıldayan bir ışık gibi aynı anda ışıldıyordu. Reform Ortaçağ manastır sistemine kesin bir şekilde nüfuz etmiş ve çilekeşlik ruhunu gerçek yaşamın içine taşımıştır. Günahkâr artık daha fazla gerçek yaşamın bağıını kopartarak manastır duvarları içinde kalamamakta, bağışlanmayı ve kefareti işindeki başarısında aramaya başlamıştır. Sadece her günkü mesleki etkinliğindeki görevlerini başarıyla yerine getirerek ve gerçek yaşamda Tanrı iradesini ödünsüz uygulayarak; günlük yönelişlerini ve çilekeş halini her geçen gün yoğunlaştıran gerçek bir keşiş haline gelebilir,

arınmışlığı insanlar arasındaki davranışlarına yansıtmişler, tanrı korkusuyla her an titreyerek tanrıya gerçek yaşamlarında bağlanmışlar, parasal kazançlarını dürüstlüklerinin ve bağlılıklarının bir tür ödülü olduğuna inanmışlardır.” (Grubb, 1959; 84)

¹¹ “Kişisel ciddiyeti, sade ve tutumlu yaşayış tarzıyla Metodist, işindeki faaliyetlerini katı bir şekilde denetim altına alan ahlaki ilkelerine bağlı kalmasıyla ünlüdür. Metodistin temel ahlaki ilkeleri şöylece özetlenebilir: Bundan böyle kendi düsturlarımı belirleyeceğim ve bunlara sıkı sıkıya bağlı kalacağım. İşimde tembel ve aylak kalmayacağım, coşkun bir çalışma ve kazanma ruhuna sahip olacağım. Tanrının iradesini verimli kılmak için, günümü belirli kısımlara ayıracağım. Bu günlük programa göre, saat beşte uyanacağım ve bu saatimi Tanrıya dua etmek için de ayıracağım. Saat altıda işimin başında olacağım ve akşamın dördüne kadar kendimi mesleki etkinliğime adayacağım. İşimde, ara sıra da olsa boş vakit bulursan, birkaç dakikalık dahi olsa, gizli gizli Tanrıya dua ederek bağlılığımı pekiştireceğim. On saatlik işindeki bu gayretim sonucunda elde ettiğim shillinglerle mutluluğum zirveye çıkmış olacak. İşimden evime döndüğümde, dünyevi işimdeki maksatlarımı, kutsal ve dinsel niyetler içeriğinde düşünmeye ve yarını tasarlamaya koyulacağım. İş ahlakının böylesine bir titizlikte ve asla ödün verilmeyen bir katılıkla uygulanması, hiç durmaksızın ve asla ara vermeksizin düzenli ve disiplinli bir çalışmayı hakim kılmasına; iş görme usullerine ve toplumsal alışkanlıklarında Puritan sadeliği ve açıklığı kazandırılmıştır. Dünyevi maksatlar uğruna günlerini böylesine katı bir çalışma programıyla disiplin altına almış bulunan, ilk metodistlerin, anormal derecede kazanca ilgi duymaları ve kârı dinselleştirmeleri, başarıya bu kadar güdülenmiş olmalarına rağmen dünyevi rahatlıktan ve zevklerine dalmaktan ısrarla kaçınmaları, kendilerini inceleyen bütün araştırmacıları büyülemiştir. Hiç kuşku duymaksızın bütün kesinliğiyle ve katılığıyla metodist öğüt vermektedir: ‘Kazanabildiğin kadar kazanmalı, biriktirebildiğin kadar biriktirmelisin, toplumda bir fakir seviyesinde kalarak belirlediğin kişisel tüketimini aşan her harcama sana haram kılınmıştır. Çünkü, gereksiz her harcama, Tanrı mülkünü yağmalamaktır ve talan etmektir. Kazancında kendi lüksüne para ayıran bir kimse, Tanrı hazinesini soyan hırsızdır.’ Disiplin üzerine kurulmuş karakteri ile maddi başarılar arasında doğrudan bir bağlantı kuran metodist, özdenetimli davranışının ilkeleri şöylece özetlenebilir: Zamanımızı ve enerjimizi boşa harcamayız, sohbet vakit ayıramayız. Yöneldiğimiz her şey, ya iyidir ya da kötüdür; her anımızı Tanrının iradesine göre verimli kılmak zorundayız. Çünkü, kendimize ait olan hiçbir şey yoktur; tüm zamanımız, bizimmiş gibi görünen her şey, bizim değil, yalnızca Tanrıdır. İşimizle, bu dünyada, bütün insanlara hizmet etmeliyiz. İsmimizden söz ettirecek kalıcı ve verimli işler yapmalıyız. Aramızda boş oturandan ve boş konuşandan daha günahkar kim vardır? Hıristiyan dininin uygulanmasına yönelmiş olan bir kimse, Tanrı iradesinin ne olduğunu bilmek isterim şeklinde düşünmeye koyulmaz; gördüğüm işlerden hangisi beni en yararlı kılar, gayretimi en verimli bir hale getirir, insanlara olan hizmetimi artırır diye sorarak aklını kullanır. Hangi biçimde olursa olsun insanın kullandığı mülkiyet, ister mülk ya da para olsun, isterse de bireyin sarf ettiği zaman ya da enerji şeklinde gerçekleşsin; kişisel kullanma fazladan ayrılan her tutar, Tanrıyı soymak ve mülkünü yağmalayıp talan etmek anlamını içerir; verimli kılınmayan gayret ve artırılmayan servet, Tanrının mülklerini zimmetine geçirmekten, emanet edileni mülk edinerek talan etmektен, boşa savurmaktan başka bir şey değildir; bütün bunların sonucu, ruhlarını kaybetmiş olmaları, topluluğun haklarını çiğnemeleri, kendilerini yok etmeleridir.” (Warner, 1967; 139-141)

kurtuluşu hak edenler arasına katılabilir. Weber'in vardığı sonuç, bu düşünce sistemi, kutsal kitabın Protestan tercümesinde diller üzerinde önemli tesirde bulunmuş, çağırma ile meslek anlamlarını, beruf, calling gibi bir tek kelime içinde oluşturması olmuştur. Özellikle de metodist¹² ve pietist¹³ yorumları içindeki bazı protestan mezhepleri, biçimsellikten uzak kıldıkları ve giderek daha fazla bireyselleştirdikleri ibadeti gerçek yaşamın içine taşıdıklarından, seçilmişliğin işaretlerini de işteki başarılı veya kazançlı sonuçlarında aradıklarından, on sekizinci asrın dinsel yapısı ekonomik gelişmeleri hızlandırmıştır. Ancak hiçbir zaman, bu toplumsal gerçeğe rağmen, Weber, açıkça kapitalizmin kaynağı kalvinizmdir dememiş, aralarında kurduğu nedensellik bağına ülkelerin ekonomik durumlarıyla kıyaslayarak kanıtlama yoluna girmemiştir. Weber'in düşünceleri, herkesçe bilinen kavramlar üzerinde derinlemesine bir tesirde bulunmuştur. Apaçık fark edilen gerçeklerle bağlantısı kurulmuş, az ya da çok üzerinde durulan bu konular, sayısız tarih ve sosyoloji ders kitaplarında hiç durmaksızın işlenmiştir. Weber'in çalışmalarıyla ilgili detaylı bilgiye sahip bulunmayan kimseler dahi; dinsel kanaatlerin ve yönelişlerin ekonomik hayat üzerinde önemli etkilerinden söz eder olmuşlardır.

¹² “Metodist çalışma imanını ısrarla savunan bir araştırmacı, 1785 yılında yaptığı gözlemlere güvenerek şöyle demektedir: Kingswood’a ve Conwall’e gidelim; Newcastle Coleford, Wednesburg ve Whitehaven’e gidelim; Leeds, Sheffiedd, Manchester ve Liverpool’a uğrayalım; Birmingham, Wolverhampton ve Chester’i gezelim. Norwich, Bath ve Bristol’ü gezelim, bütün buralarda yaptıkları işleriyle yararlı ve verimli olmanın bilincine varmış mutlu insanlarla karşılaşırız. Oysa, sevgi ve dürüstlüğü işine hakim kılmış bu insanların; bir zamanlar, hovarda ve rezil bir hayatın içinden çıkmış olduklarına, güven duyulmayan kimseler olarak kendilerinden çekinildiğine asla inanamazsınız. Artık onlar kendine hakim kimselerdir, davranışlarında bilinçli ve özdenetimlidir, başkalarına zarar vererek suç işlemeyi akıllarına bile getirmeyen insanlar olarak kutsanmış gerçek inanan kimselerdir.” (Wellman, 1967 ; 176-177)

¹³ “Pietizm, İngiltere’deki ve özellikle de Hollanda’daki kalvinist harekettten yükselerek gelişmiştir. Pietizm olarak tanınan asketik hareketin başlangıç noktası, tarihsel olarak kadercilik öğretisidir. Puritanizmin bütün öncü temsilcilerinin neredeyse tamamı Pietistti. Seçilmişlik, hiç bir şekilde ilahiyat bilgisiyle ispat edilemez. Pietizmin kilise ilahiyatına duyduğu derin güvensizlik, seçilmişliğin ilahiyat bilgisinin olmamasından kaynaklanmıştır. Pietistler, seçilmişlerin görünmez kilisesini her yerde hakim kılmak istemişlerdir. Aynı bir mezhep olarak öne çıkmaksızın fakat cemaat içinde yaşamak suretiyle Pietistler, dünyanın her tür ayartmalarından kurtulmayı, yaşama tarzının tüm ayrıntılarını tanrının sevgi ve dürüstlük yasına göre bir düzen altına almayı, ve ruhani anlamda tekrar doğuşundan emin olabilmek için günlük yaşamlarına yansıyan dışsal işaretlere sahip olmayı istemişlerdir. Seçilmişliğinin kanıtlarını ekonomik faaliyetlerindeki kazançlarında ve mesleki çabalarındaki başarılarında gören içten pietistler, yoğunlaşan asketikizmin etkisiyle, görünen kiliseyi kalpte görünmez kılıp saflaştırarak gerçek dönüşümünü arzulamış, bu dünyadaki hayatında tanrı ile kurduğu birliğin coşkusunu hissetmiştir. Pietizmin rasyonel ve asketik unsurları giderek daha büyük bir yoğunlukta duygusal içeriği öne çıktıkça, parasal kazançlar bireysel kurtuluşun veya seçilmişliğin işaretleri haline getiren düşünceler yerini aldı. Bunlar, (1) bir kimsenin lütuf durumunun metodolojik gelişmesi, giderek daha yüksek derecedeki bir kesinlikte ve mükemmellikte tanrısal lütfu ulaşacağına işaretleri olarak algılanması, (2) tanrının takdiri, kişinin bu mükemmellik durumu yoluyla işlemekte, böylece tanrı sabırla bekleyen ve metodik ihtiyatla çalışan kimselere işaretlerini vermektedir. Böylece pietizmde meslek, tek başına kişiyi kurtuluşa eristirecek asketik bir araç haline gelmiştir. Bu pietist görüşe göre, tanrı kendi çocuklarını işinde seçmiş, tıpkı Puritanlarda olduğu gibi tanrı seçtiği bu kimseleri kazançlarıyla ve başarılarıyla kutsal kılmıştır. Pietist öğretiyeye göre, inanan her kişi hayatını katı bir disiplin altına almış olsa da; içlerinde yeniden doğuş bakımından bir tür pasif Hıristiyan halinde olanlar, asketik metodu uygulamada yeterli olamaz, bu nedenle mesleğinde umduğu kazanç ve başarı sonuçlarına ulaşamaz. Diğer taraftan, pişmanlığı öne çıkaran bir metodun yaratılmasıyla tanrısal lütfu erişme emeli, rasyonel beşeri faaliyetin hedefi haline geldi. İçten tanrıya yönelişi esas alan pietizm, benimsendiği her yerde, inananların piskoposla olan tüm bağlarının koparmalarını şart koşmaktaydı. Fakat genel olarak, asketik araç olarak mesleki faaliyette ulaşılan kazanç veya başarı tanrının verdiği işaret olarak algılanmıştır. Ancak kalvinizmle kıyaslandığında, lütuf durumunun sürekli olarak ispat edilmesine dayanan yoğun zihniyet baskısından dolayı, yaşama tarzının rasyonelleşmesi eğilimi güçlü olamamıştır. Seçilmişlerin ulaşmaya çalıştığı özgüven halinin, ve kişinin mesleğinde ardi arkası kesilmez sürekli ve başarılı çalışmasıyla yenilenmesi gayretinin yerini, tevazu ile feragat almıştır.” (Weber, 1992; 84)

Dinsel eğilimlerin insan davranışlarına derinden tesir etmekte olduğu gerçeğine, Keynes tarafından bildirilen şu görüşten daha güzel tanıklık edemezdi: *‘ekonomik eylemde bulunan kişinin, zihinsel bütün etkilerden uzak kalması ve kendisini maneviyat sahasının dışında tutması gerektiğine inanması, modası geçmiş bazı ekonomistlere daima köle olması demektir.’* (Keynes, 1973; 384) Ancak deyim yerindeyse, herkes tarafından da benimsenilen bu görüşler, Weber’in teorileri tarafından yayılmış ve açıkça ifade edilir olmuştur. Sosyoloji, kilise örgütü tarihi, iktisat tarihi ve teorisi gibi sahalarda bilimsel araştırmalar yapan ve başarıya isteği çok yoğun olan bazı kimseler bile; kendilerini herkes tarafından itibar gördükleri düşüncesine kapılacak, ayrıntısıyla sınımadıkları bir takım bulguları gözle görünen ve yadsınılmayan gerçekler olarak sunabilmektedirler. Akademik çevre Weber’in tezi üzerine odaklanmış, kuramsal açıdan kusursuzmuş gibi görünen tezini ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeylerini dikkate alarak eleştirme yoluna gitmiştir. Bu kadar eleştiri ve hatta saldırılara rağmen Weber kuramı, yine de, tam anlamıyla geçersiz kılınmış değildir. Weber’in kuramı, Batıya özgü gördüğü ve hayatın her kesitine hakim kıldığı rasyonelleşme sürecinde, Protestanlığı belirleyici bir etmen olarak öne çıkartılmasına dayanmaktadır. Oysa Weber, Protestanlığın özellikle de kalvinizmin, kapitalizmin tek nedensel kaynağı olduğu görüşünü açıkça ileri sürmüş değildir. Din ile ekonomik etkinlik arasında kurduğu bağ yanında daha pek çok faktörün etkisinin olabileceğini kabul etmiş görünse de, Weber, Protestan ahlakı olmaksızın, ussal ekonomik etkinliğin ortaya çıkmayacağı ve insanlar tarafından benimsenemeyeceği sonucuna varmıştır. Benjamin Franklin’in yararcılık ahlakı¹⁴ içinde gelişen dünyevi tutumuna oldukça fazla önem veren Weber, bu eğilimiyle, neredeyse, incelemelerinde dinsel inancı temel bir kavram haline getirmiş olduğu yargısından bir hayli uzaklaşmış görünmektedir.

Tanrının yasasını veya tüm sözlerini dürüstlükte ve sevgide herkese eşit davranma idealine indirgeyerek, tanrıya ibadeti kilise duvarları dışına çıkartan ve mesleki faaliyeti de yegane takva yolu haline getiren kilise karşıtları akımı içindeki Quakerlerin¹⁵; manastır hücrelerinde

¹⁴ “Unutma ki zaman, paradır. Emeginin karşılığı olarak bir günde on şilin alan fakat günün yarısını gezen ya da boş oturan bir kimse beş şilini sokağa atmış demektir. Unutma ki insanların güvenini kazanmak, paradır. Şayet bir kimse parasını bana emanet ederse, bu süre boyunca faizini bana armağan etmiş olur veya bu parayı işletmemin karşılığında edineceğim kazançları bana vermiş olur. Unutma ki para, doğurgan ve sürekli olarak kendi kendisini arttırabilen bir özelliğe sahiptir. Parasını akıllı kullanan güvenilir bir kişi, servetini alabildiğine arttırır. Ekonomik faaliyetlere aktarılan her para, sağladığı kâr kadar, her seferinde daha fazla para üretir. Yavrulayan bir domuzu öldüren, ondan doğacak bin nesli birden yok etmiş olur. Bir poundu bile ekonomik faaliyete aktarmak yerine zevkleri uğruna harcayan bir kimse, bu paradan sağlayabileceği bütün kazançları yok etmiş demektir. Ayrıca şu sözü de hiç unutma ki, en uygun teklifi vererek muhatabının hakkını koruyan bir kimse, diğer insanların parasının efendisi olur.” (Weber, 1992; 15)

¹⁵ “Quaker psikoloji ve buna uygun olarak gelişen genel asketik düşünce, rasyonel metotlarla çekilen çilenin kişiyi tanrıya yakın kılan yol olduğu fikrine dayanmaktadır. Bu dünyada biriktirdiği mülkün ve kazandığı parasal servetin aşırı duygusallıkla uhrevi bir önem taşıdığına inanan, rasyonel ve yararcı bir mantıkla iş hayatını çabuk kavrayan mezhepler arasında özellikle Quakerler ile Mennonitler göze çarpmaktadır. On altıncı ve on yedinci asırlardaki eğilimiyle kalvinizmin baptist hareket ve mezhepler içindeki Protestan asketikizm olarak bağımsız kaynağı, doğrudan doğruya Baptist, Mennonit ve

ekmek ile suyla çekilen çileyi işyerine aktararak tutumluluğa ve sermaye artırımına yönelmelerinin önemini, yeniliklerle refah seviyesini yükselterek ve üretim artışıyla da fakirlere iş vererek yapılan insana hizmeti adeta tanrıya ibadet olarak algılamalarının etkisini, hiç kimse inkar etmemektedir. Rasyonel ekonomik etkinliğin dinsel bir içeriğe sahip bulunduğu, mesleki etkinlik içinde ulaşılan başarı veya kazancın tanrı katındaki seçilmişliğinin delili olarak gördüğü bu anlayış eğilimiyle; dürüstlük ve hesaba dayanırlılık, çalışkanlık ve dakiklik, tutumluluk ve sermaye artırımını özellikle on yedinci yüzyıl Avrupa'sında yaşamış bazı dindar kimselerin kişilik özellikleri haline gelmiştir. İktisat sosyolojisi sahasında Weber'in en önemli bir otorite olduğunu belirten pek çok araştırmacı, zihniyet dünyasının değişmesine yol açmış ve özellikle de faaliyet tarzı yaklaşımıyla sosyoloji bilimine önemli katkılarda bulunmuş olsa da, ekonomik yaşamı dinsel dogmalarla açıkladığı ve aralarında nedensellik bağı kurduğu için temel düşüncelerine katılamaz olduğunu açıkça vurgulamışlardır. Weber Protestan ahlakını kapitalizmin ruhuna¹⁶ dönüştüren dünyevi

hepsinden önemlisi Quakerlerden gelmiş, bu biçimleri yoluyla dinsel düşünceye uyarlanmıştır. Kadercilerle birlikte Baptist mezhepler, özellikle de katı kalvinistler, kurtuluşu erişmede kilisede düzenlenen tüm ayinlerin hiç önemli olmadığı, en aşırı tarzda dünyanın dinsel yönden rasyonelleştirilmesi gerektiği konusunda insanları ikna ettiler. Sürekli vahyin içsel ışığı sayesinde tanrı sözünün gerçek içeriğine kavuşulabileceği inancına dayanan Quaker öğretisine göre, kurtuluş ruhun tesiri altına girerek mümkündü ve içten yönelmeyi gerektiriyordu. İç ışık olmadan, doğal insan kadar doğal nedenlere göre davranan rasyonel bir kişi bile, sadece bedensel bir yaratık olarak görülmüş, bu tanrısızlığı nedeniyle kalvinistlerden çok daha insafsız bir şekilde Quakerleri de kapsayan Baptistler tarafından kınanmıştır. Pratik olarak her yerde reform öğretisi aynı olmuş, İngiltere ve Hollanda'daki içsel etkisiyle kalvinist asketikizmine dayanmıştır. Sessiz bekleyiş haliyle dünya zevklerini hoyratça reddeden Quakerler, içsel vahye verdikleri büyük önemle, iş hayatında kazanç güdüsünün ortaya çıkmasını sağlamış, Protestan asketikizmini ve bunun 'dürüstlük en iyi yoldur' temelini oluşturmuşlardır. Quaker ahlakı, bir kişinin mesleğindeki hayatının asketik erdemlilik açısından daima sınanacağı, tanrının sevgi ve dürüstlük yasasına ilişkin her anında bağlanma bilinçliliği sayesinde ulaştığı başarıyı veya kazancı kendi lütuf halinin bir kanıtı olduğu, metodik tarzda devamlı kıldığı mesleğini yerine getirirken tüm ilgi ve gayretinin tanrıyla kurduğu bu içten bağı pekiştirmesi gerektirdiği görüşüne dayanmıştır. Tanrı ise, insandan sadece çalışmasını istemekte, sürekli mesleki faaliyet kapsamında rasyonel çalışmasını şart koşmaktadır. Puritan meslek kavramı, daima dünyevi asketikizmin metodik karakterini öne çıkarmaktadır. Şayet tanrı, ruhunuzu tehlikeye atmadan veya çevrenizdeki bir kimseye zarar vermeden, yasal yoldan daha fazla kazanmanızı sağlayacak bir yol göstermesine rağmen bunu reddederek daha az kazançla yetinirseniz; bu takdirde, mesleğinin nihai maksadını açıkça reddetmiş olursunuz, tanrının mutemedi olma görevini üstlenmemiş olursunuz. Tanrının lütuflarını kabul ediniz, tanrı için bu lütuflardan yararlanınız: tanrı için zengin olunuz, bedeniniz ve günahkar arzularınız için değil!" (Weber, 1992; 108)

¹⁶ "Din ile kapitalizm arasındaki ilişkiler son derece belirsizdir, teknik metotlar ve kurumlar karmaşası olarak gördüğümüz kapitalizmin din tarafından belirlenmesi pek çok kişiye gerçekçi gelmemektedir. Üretimi kolaylaştıran ve bir düzen altına alan, son zamanlara ve hatta günümüze gelinceye kadar servetin dolaşımını ve dağılımını kişisel çıkar çatışması temelinde mümkün kılan modern kapitalizmin ana nedeni, Max Weber'e göre; Protestanlığın kalvinist akımının meslek anlayışına büyük önem vermesidir. Dini sahada Katolikliğin ve Protestanlığın, ekonomik ilişkilerde kapitalizmin gelişmesiyle olan ilişkilerini irdelemek istiyoruz. Bir ekonomik sistem olarak kapitalizm, (a) ekonomik failer tarafından yürütülen etkinlik hür seçime dayanmakta, (b) üretim faaliyeti özel mülkiyet temelinde gerçekleşir, (c) tüm kararlar kıyasıya girilen bir rekabet ortamında alınır. Eski ve yeni bazı araştırmacılar, her sahada yaygınlık kazanmış büyük sanayi ile kapitalizmi bir tutmuşur. Bir kısım araştırmacılara göre ise, kapitalizmin en belirgin özelliği döner sermayeyi barındırmasıdır. Kapitalizm hakkındaki görüşler ne kadar fazla olsa bile, hepsinin ortak vurgusu sermaye üzerinedir ama, kapitalizm hür emekle ve özel mülkle karakterize edilen ekonomik bir sistemdir. Kapitalizmle, her sahaya sınırsız bir rekabet yarışı ve ilerleyerek ayakta kalmak arzusu hakim olmuştur. Kapitalizmle, geniş kredi olanakları sanay ve kazanç odaklanan bankalar en uygun yasal güce kavuşmuş, devasa ölçeklerde sürekli üretim yapan büyük sanayiler dünya pazarlarına yönelmiştir. Bazı yazarlar içinse kapitalizmin mevcudiyeti, geniş ölçekli üretim araçlarına yani muazzam miktardaki sermayenin işletilmesine bağlı olduğu için, dolaşımdaki servetin muhasebesine ve ileri teknolojiyi barındıran fabrika donanımlarına dayanmaktadır. Kapitalizm karmaşık bir olgudur, pek çoklarının sandığının aksine, saf ekonomik ve teknik bir oluşum da değildir. Düşünsel içeriğiyle ve teknik boyutuyla kapitalizm, tamamıyla özgün bir ekonomik sistemdir ve on üçüncü veya on dördüncü asırlarda ortaya çıkmıştır. Yaşama tarzının ekonomik modeli olarak kişi ile toplum arasındaki neredeyse tüm ilişkileri biçimlendirdiği için, bireylerin tüm davranışlara neden olan kapitalizmin kendisine özgü bir ruhunun olduğunu söylemek hiç de yanlış olmayacaktır. Kapitalist ruh kapitalimin özüdür, kişileri kapitalist davranmaya mecbur eden veya böyle olmayı haklı kılan gizli ve zihinsel uyarıları kapsamaktadır, kazanç maksatlı eylemin koşullarını belirlemekte ve bir açıklama getirmektedir.

asketikizm kavramının teorik mükemmelliğine rağmen, sıkı ve disiplinli çalışmanın olduğu kadar dürüstlüğün ve dakikliğin Puritanların İngiltere'sinden ziyade Katolik Fransa'da da yaygın olduğu öne sürülmüştür. Protestan ahlakı ile ekonomik gelişme düzeyi arasında nedensel bir bağ kurulmasına yol açan Weber tezi, mesleki başarı ve ekonomik kazanç hedefleriyle dünyevi faaliyetin Protestan mezheplerinde dindarca bir coşku içinde kabul görmüştür. Şu halde Weber, kendisine gelinceye kadar araştırmacıların dikkate almadığı din ile ekonomi arasındaki karşılıklı etkileşimin veya inancın tahrikiyle kazanca/başarıya güdülemenin açıklandığı Protestan meslek ahlakı savıyla, dinsel zümreler açısından sermaye tarihinin ve kapitalizmin gelişmesinin açıklanmasına, çok büyük katkılarda bulunmuştur.

Bir prensip konusu olarak, ekonomik yapıdaki değişikliklerin kültürel normlar üzerinde tesirde bulunmuş olabileceği ihtimalini dikkate alan araştırmacılar bulunmaktadır. Özellikle bu bağlamda Weber'in çok önemli katkılarda bulunduğu gözler önüne serilmekte, böylelikle en azından ekonomi dışı nedenler olarak pek üzerinde durulmayan dinin ve ahlakın kişisel kararlara tesir eden psikolojik etmenler olduğu ihtimali araştırılmıştır. Gerçekte Weber kapitalizmin kalvinizmden kaynaklandığını ima bile etmediği halde, bazı araştırmalarda, on dokuzuncu asırda biçimlenen ekonomik sistemlerin temellerinin oluşmasına Protestanlığın önemli katkılarının bulunduğu iddia edilmiş, ekonomik gelişmede ve kültürel dönüşümde Protestanlığın belirleyici etkilerinin olduğu öne sürülmüştür. Dinin ekonomik gelişme üzerindeki etkilerinin incelenmesi, en az sosyologlar kadar iktisat tarihçileri de meşgul etmiştir. Farklı düzeylerdeki ekonomik gelişme ile çeşitli tarzlardaki dinsel tutkular karşılaştırılmış, bu dünyayla barışık olan dinsel eğilimler ile maddiyata veya servete karşı olan inançlar arasında ayrımı yapılarak Weber'in dünyevi-uhrevi asketikizm aykırılığının sınaması yapılmıştır. Böylece, farklı ülkelerdeki zenginleşme arzusu ile dinsel tutkuların ne derecede uyumlu olduğu irdelenmiş, bu dünyayı reddeden ve parasal kazanca karşı olumsuz tavır alan rasyonelliğe aykırı dinsel inançların ekonomik ilerlemeyi nasıl engellediği ve kişisel kazanç duygularını nasıl tahrip ettiği araştırılmıştır. Mal yığmaya ve servet biriktirmeye karşı olan irrasyonel dinlerin ortak karakteristik özelliğinin, Aristoteles'in paranın verimsizliği görüşüne¹⁷ bağlanarak, borçlanmalarda fazladan ödemeyi tefecilik olarak görerek şiddetle

Kapitalist ruh, kapitalist eyleme uyaran ve bu eğilimde kararlar almaya azmettiren, yeni araçların veya yeni kurumların oluşturulmasına azmettiren, çalışanların ve yönetenlerin tüm gayretlerini belirlenen hedeflere odaklaştıran zihinsel bir nedenselliklerdir. Kapitalist ruhun gelişimine din, Katoliklik veya Protestanlık nasıl tesir etmiş olabilir? Weber'e göre, kapitalist ruha sahip olan kişi, parasal kazançları maddi gereksinimlerini karşılamak amacıyla elde etmek istememekte, yaşamın nihai bir gayesi olarak tanrının hoşnutluğuna erişmeyi ummaktadır." (Fanfani, 1935; 26)

¹⁷ "Eşya değiş-tokuşu, topluluğun ilk biçimi olan ailede yoktu. Ayakkabı asıl değiş-tokuş amacıyla yapılmaz. Bazı yerlerde bir şey bol bol bulunur da başka yerlerde yeterince olmaz. Yalnızca tarafların gereksinimlerini karşılayacak kadar değiş-tokuş yapılması zorunludur. Ayrı ayrı mallar için duyulan karşılıklı gereksinme, bu değiş-tokuşların esas temelidir. Bu çeşit değiş-

düşmek için, çok sıkı bedensel disiplin ve çok yoğun ibadet meşguliyetleri uygulamak yerine, kişinin kendisini ruhani olarak tanrıya adanmasının daha uygun olduğu sonucuna varmıştır. Gerçekten de bütün dinler, inananlarının maddi mülklere ve kişisel tutkulara karşı beslenen arzuları kırmak istemiştir. Tanrıya ruhen adanma ile dünyevi faaliyet arasında adeta bir köprü işlevini gören ve Weber tarafından açıklanan dünyevi asketikizm özelliğiyle Hıristiyan dininin Protestan öğretileri; faiz yoluyla edinilmiş dahi olsa parasal kazançları ve tüm mesleki başarıları tanrı tarafından seçilmişliğinin kanıtı haline getirerek, ne kadar servete veya mesleki başarıya ulaşırsa ulaşsın fakire özgü yaşam tarzından ve tevazudan vazgeçmemeyi şart koşmasıyla, diğer bütün dinlerin geleneksel temellerine ve katı tutumlarının dışına çıkmıştır.

Yaşadıkları farklı sosyo-ekonomik koşullar Luther ile Calvin'in görüşlerini farklılaştırmış¹⁸ olsa da, kurtuluşu bireyselleştiren ve kilisenin dışına çıkartan temeli aynı kalmış; kilise

¹⁸ "Ortaçağ ticareti temelde küçük çaplı ve iç içe geçmiş bir işken, on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda ulusal ve uluslar arası ticaret hızla gelişmiştir. Küçük tüccarların tekellere karşı duyduğu içerleme ve öfke, Luther'in 1524 yılında basılan 'On Trading and Usury' adlı kitapçığında çarpıcı bir anlatım bulmuştur: 'Bütün ticari malları kontrol altında tutuyor ve anılan bütün üç kâğıtları saklamaya bile herak duymaksızın uyguluyorlar; fiyatları canları istediği gibi yükselip indiriyorlar ve sanki tanrının yaratıklarının efendileriymiş ve inanç ile sevginin bütün yasalarından muaflarınmış gibi, turna balığının küçük balıklara yaptığı gibi, insanları baskı altına alıp çökertiyorlar.' Sermayenin rolü endüstri içinde de giderek büyüyordu. Sermaye bir hizmetçi olmaktan çıkıp, bir efendi durumuna geçti. Kapitalist pazarda, giderek büyüyen bir pazar için üretmek zorunluymuş ve kimse yakın bir gelecekteki satış olasılıklarını belirleyemezdi. Yeni Pazar mekanizması bireyin her çabasını iyi olmak için ortaya koyması gerektiğini ama kurtarılıp kurtarılamayacağına onun doğumundan önce karar verilmiş olduğunu düşünen kalvinci ilk kader öğretisini anırtıyor gibiydi. Luther döneminin Almanya'sı, sadece orta sınıfın değil ayrıca köylülerin ve kent toplumunun yoksul kesimlerinin kapitalizmin yükselişi tarafından tehdit edildiği genel bir çalkantı durumundayken; Cenevre on beşinci yüzyılın ilk yarısında Avrupa'daki önemli pazarlardan birisiydi ve Calvin zamanında açılan Liyonlular tarafından gölgede bırakılmış olmasına karşın ekonomik bütünlüğünü büyük ölçüde korumuştur. Augustine'de, Aquinas'ta ve Luther'de bulduğumuz ilkyazgı öğretisinin tersine; Calvin'de bu temel sisteminin köşe taşlarından birisi, belki de temel öğretisi durumuna gelmiştir. Tanrının bazı insanlara lütuf yazmakla kalmayıp bazılarını da sonsuza dek lanetlenmeyi yazmaya karar verdiğini varsayarak, ilk yazgı öğretisine yeni bir yorum katar. Kurtuluş ya da lanet, bir insanın yaşamı boyunca yapmış olabileceği iyi ya da kötü bir şeyin sonucu değildir, daha insan dünyaya gelmeden önce tanrı tarafından belirlenir. Tanrı niçin böyle yapmıştır, çünkü sınırsız erkini bu yolla göstermek hoşuna gitmiştir. Calvin'in tanrısı, hiçbir sevgi hatta adalete niteliği bile olmayan bir buyurganın bütün özelliklerine sahiptir. Hiçbir öğreti, insan iradesinin ve çalışmasının değersizliğini bundan daha güçlü bir şekilde dile getiremezdi. İnsanın yazgısı üzerindeki karar kişinin ellerinden tamamıyla alınmıştır, yazgısını değiştirmek için insanın yapabileceği hiçbir şey yoktur. O, tanrının elindeki çaresiz bir araçtır. Bu öğretinin ötelı anlamı, Calvin'de ve onu izleyenlerde de, Luther'dekinin aynı olan usdışı kuşkunun dindirilmesi işlevidir. İlk bakışta ilkyazgı öğretisi, kuşkuyu dindirmekten çok, derinleştiriyor gibi gözükür. Öyle ya, daha doğmadan önce alınmış sonsuz lanetin ya da kurtuluşun yazıldığını öğrenmenin, çok daha acı verici kuşkuyla bireyi alt-üst etmesi gerekmiyor mu? Bu konuda, payına düşenin (kısmetinin) ne olduğundan nasıl emin olabilir? Böyle bir inanca sahip olmakla, ilkyazgı öğretisi mutlak bir eminlik anıştırmıştır; kişi, kurtuluş durumunu tehlikeye sokacak bir şey yapamazdı, çünkü kurtuluşu kendi eylemlerine bağlı değildi, o doğmadan önce kararlaştırılıyordu. Yine Luther'de olduğu gibi burada da temel kuşku bir mutlak eminlik arayışıyla sonuçlanmıştır; ama ilkyazgı öğretisinin böyle bir eminlik vermesine karşın, kuşku geri cephede kalmış ve insanlar bu kuşkuyu tekrar ve tekrar dindirmek zorunda kalmışlardır. Kalvinciler, safça, kendilerinin seçilenler, başkalarının da tanrı tarafından lanetle aşağılanan insanlar olduklarını düşündüler. Kalvinciliğin ileri gelişimi içinde, erdemli bir yaşam ve dinmek bilmeyen çabanın önemi üzerindeki vurgulama, özellikle bu tür çabaların bir sonucu olan dünyasal yaşamdaki başarının, kurtuluşun bir işareti olduğu görüşü önem kazanmıştır. Birey, kuşku ve güçsüzlük duygusunun üstesinden gelmek için, aktif olmak zorundadır. Bu tür çaba ve etkinlik, içsel gücün ve özgüvenin bir sonucu değildir, kaygıdan umutsuz bir kaçıştır. Erdemli bir yaşam üzerindeki kalvinciliğe özgü olan özel vurgulamanın özel bir ruhsal anlamı da vardır. Kalvincilik, dinmek bilmeyen insan çabasının gerekliliğini vurgular. İnsan değişmez bir şekilde, tanrının buyruğuna göre yaşamaya çalışmalı ve bu çabasından da asla sapmamalıdır. Çabası hangi biçimi alsın kaygı tarafından kamçılanır ve çılgınca etkinlik yoluyla güçsüzlük duygusunun üstesinden gelme eğilimi gösterir. Calvin öğretisinde, çabanın bir başka ruhsal anlamı daha vardır. Kişinin dinmek bilmeyen çabadan usanmaması, manevi işlerinde olduğu kadar dünyalık işlerinde de başarılı olması gerçeği, seçilenlerden birisi olmanın açık bir işaretiydi. Kurtuluş ümidi, ona hazzı ve mutluluğu yasaklayarak, bütün yaşamını gizemli bir günahın bedeli için ödenen tazminata dönüştürerek, kişiyi acımasızca kamçılar. Bu ayrıca kalvinciliğin ilk dönemlerinin ve Puritancılığın sonlarının tipik bir özelliği olan 'içsel dünyasal çileciliğinin' de temelidir." (Fromm, 1993; 61)

ayinleriyle tanrının hoşnutluğunun kazanılamayacağı duygusu, reformun en uç noktası olarak kilise karşıtlığının yolunu açmıştır. Protestanlığın bazı mezhepleri, sıkı ve düzenli bir çalışmayla, dürüstlük ve vicdanlılık temelindeki bir iş ahlakıyla kurtuluş emeline ulaşabilme çağrısında bulunmakta, ahlaki erdemlilik içinde verimli ve yararlı olunmasını kurtuluşa erişmenin yolu haline getirmekte, tanrının dürüstlük ile sevgi yasasına uymak koşuluyla parasal kazanç veya mesleki başarı peşinde koşmayı yaşadığı her anı tanrıya adamanın ifadesi olarak kabul etmektedir. İbadeti kilise duvarlarının dışına çıkartan ve kilise yortularıyla kurtuluşa erişilemeyeceğini vurgulayan Hıristiyanlığın bazı kilise karşıtı mezhepleri, tutumluluk içinde biriktirilen paraların iş etkinliğinde kullanılması zorunluluğunu da beraberinde getirmişler, fakire yapılacak en değerli yardımın ona iş bulmasını sağlamak olduğunu sürekli vurgulayarak istihdamı arttıran üretken yatırım hacminin genişletilmesini adeta şart koşmuşlardır. Böylece Protestanlığın en uç noktasını oluşturan kilise karşıtları¹⁹ mezhepleri, rasyonel iş hayatı değerlerinin üzerinde önemle durarak, çalışkanlık, dakiklik, tutumluluk içinde olunmasına yönlendiren ahlaki içeriğiyle, adeta, ileri teknolojiyi sürekli geliştiren sermayenin yükseltilmesini örgütlemiştir. Ticari ilişkilerde dürüstlüğü ve sözüne güvenilirliği öngören, iş hayatında bireysel deneyimleri edinme ve risk üstlenme karakterini oluşturan bu mezhepler; eğitimde ve işe almada fırsat eşitliği üzerinde durarak, gelişmenin ve yükselmenin kapılarını herkese açabilmiş; aylaklığı ve dilencililiği kınayarak, içki içerek sarhoş

¹⁹ “Kilise karşıtlarının sayısal güçlerinin tahmininde, üç ana döneme göre çalışmaların yapılması uygun görülmektedir. Birinci dönemi kapsayan 1660 ile 1700 yılları arası son derece kritik olaylara sahne olmuş; 1700 ile 1740 yılları, karşı çıkış mücadelesinin yaşam ile ölüm arasında kalmış gidişatına tanık olduğu gibi, metodizmin yükselişinin gerçekleştiği bir dönem olmuştur. 1740 ile 1800 yılları, ise, Wesley’in, şekilci ve kalıplaştırılmış dinsel törenlere karşı çıkan, inanca ve Tanrı iradesinin gerçek yaşam içinde yerine getirilmesine dayanan, İsa’nın öğretileriyle ilgili düşüncelerinde ulaştığı başarı yılları olmuştur. Her üç dönemle ilgili olarak kilise karşıtlarının aşağıda verilen sayısal özetlerinin hatalı görülmeceği, büyük bir olasılıktır. Birinci dönemde, 1660 ile 1700 yılları arasında, 1672 yılında başlayan hızlı artışlarla ve ara sıra görülen kesilmeleriyle, kilise karşıtlarının sayısı 150.000 ile 250.000 arasındadır. En yüksek miktarına muhtemelen 1725 yılında ulaşıldığı, 1700 ile 1740 yılları arasındaki kilise karşıtlarının sayısının 250.000 ile 300.000 arasında olduğu sanılmaktadır. Özellikle de asrın sonuna doğru büyük bir artış gösteren, 1740 ile 1800 yılları arasında da, 250.000 ile 400.000 kişi oldukları tahmin edilmektedir. Abraham Derby kendisini dine adanmış bir quakerdi ve yine bir quaker olan bir kadınla evlenmişti. Diğer önemli demir işletmecilerden olan, Dolobran’da Charles Lloyd, Birmingham’da John Pemberton ve Isac Spooner Wednesbury’de Richard Parkes, John Fideo, Dudley’de Booth Hodgetts vs. bunların tamamı Quaker mezhebinden gelmekteydi ve her biri de Quaker ailelere kız alıp vermişlerdi. Bristol’de oturan büyük ölçekte ticaret yapan ve çok da zengin olan quakerler, hükümet üzerinde oldukça etkili olmuşlardır. Kilise karşıtları, toplumsal servetin önemli bir kısmına sahip oldukları gibi, oy gücünü de ellerinde tutmaktaydılar. Londra ve Bristol’deki zenginlerin çoğu Quaker olduğu gibi; Cumberland, Essex, Monmouthshire, Hampshire, Surrey, Sussex ve Wiltshire gibi yerlerdeki zengin iş adamlarının büyük bir kısmı Quaker mezhebine bağlıydı. Sayısız işçinin yanı sıra, cemaatin esas kadrosunu, büyük ya da küçük ölçekli olsun, ticaret ve sanayiyile ilgilenen insanlar meydana gelmekteydi. Ticari örgütlenme düzen altına alınmış, anonim şirketler kurulmuş, kredi ve döviz alım satımı çok yüksek düzeyde geliştirilmiştir. Bundan dolayı, ülkenin ekonomik yaşamı, uluslar arası ticaretle çok yakından bağlantılı kılınmış, İngiliz halkının büyük bir kısmı yabancı pazarlara bağlı kalarak kendi geçimlerini karşılar hale gelmiştir. Özellikle de 1651 yılındaki gemi seferleri yasasıyla, taşımacılığın yalnızca İngiliz yasalarıyla yapılabileceği, kesin bir hükme bağlanmıştı. Yeni keşifleri ve icatları dikkate alarak, sanayinin düzen altına alınmasında ayrıcalıklı tekelere izin vermek, alışılmış bir usul halini aldı. Doğu Hindistan şirketi gibi büyük ticaret şirketleri kuruldu. Diğer şirketlerin büyük bir kısmı, yabancı ticaret içinde yer alarak, önemli ilerlemeler gösterdiler. Sanayi devrimi, kilise karşıtları üzerinde çok derin izler bırakmış, bu gibi dinsel gruplar tarafından hemen benimsenerek büyük katkı görmüştür. Eskinin ev imalatının yerine geçen bu yeni sistem, insanı dehşete düşürecek derecede uzun çalışma saatlerinin uygulanmasına neden olmasına rağmen, özgürlük ve bağımsızlık gibi çok değerli kavramların anlamını öğretmiştir. Yeni makineler, sadece üretimin verimini ve hızını arttırmakla kalmıyor; üretimin kendi yapısını da değiştirerek, yeni işlemlerin gidişatını zorunlu kılıyordu.” (Bebb, 1980; 12, 47)

olmayı olduğu kadar eğlence yerlerinde zamanı boşa geçirmeyi kötü alışkanlık olarak görerek, dinç ve sağlıklı şekilde işe odaklanılmasına öncülük etmişlerdir. Lutheristler yerine kalvinist kollar içindeki Protestanlığın uzantıları; kurumsallaşmış ibadet yoluyla dağıtılan lütuf anlayışına, Hıristiyanlığın diğer mezheplerine kıyasla çok daha az bir yer vererek, dünyevi uğraşı ve ekonomik etkinlik üzerinde çok yoğun bir şekilde durmuş, bireysel sorumluluk ve kişisel gayret ile rekabet duygusunu hakim kılmıştır.

Böylece kalvinizmin, kurtuluşu kilisenin dışında fakat insanların arasında arayan rasyonel uzantıları; tanrının insanlardan beklediği ahlaki niteliklerine, yani kim olursa olsun herkese sevgide ve dürüstlükte eşit davranmayı şart koşan yasasına, iş hayatının toplumsal ruhu işlevinde geçerlilik kazandırmış; her bireyin kendi mesleğinde becerilerini geliştirerek yine kendisiyle yarıştığı bu kıyasıya rekabet ortamına kazandırdığı ahlaki değer içeriğıyle, toplumsal ve ekonomik ilerlemenin manevi temeli haline gelmiştir. Yalnızca Batıda rastlanılan, dinin ussallaşarak rasyonel ekonomik faaliyetin anlamsal içeriğini oluşturması olgusunu irdeleyen Weber'in din sosyolojisi; bu yönüyle, ekonomik tutum ve davranışlar ile, dinsel yönelişler arasında sıkı bir bağlantı kurmuştur. Sosyoloji ve ekonomi sahalarıyla ilgilenen hemen her bilimadamı, Weber'in dinsel yargılar ile ekonomik tutumlar arasında kurduğu bu bağlantıyı, büyük bir övgüyle benimsemiş, toplumsal ilerlemede karşılaşılan dinsel temelli zihniyet engellerinin aşılmasındaki önemini vurgulamıştır. Ekonomik davranışa etki eden dinsel eğilimlerin derecesini araştıran araştırmacıların büyük çoğunluğu, Weber'in din sosyolojisi sahasında aktardığı alıntılarını bile titizlikle irdelemiş, dogmatik içerikte bile olsa ideolojik unsurların ekonomik davranış ile kurumsal yapılanma üzerindeki biçimlendirici etkisini betimlemek için Weber'in oluşturduğu tipleştirmeleri ayrıntısıyla araştırmıştır. Buna rağmen Weber'e yöneltilen eleştirilerin sonu gelmemiştir.

3. Tartışmaya Açılan Weber'in Görüşleri

Tıpkı Marx gibi, Marx'ın tam zıddında yer alan Weber de, neredeyse bütün düşünürlerin yazılarıyla hedef tahtası haline gelmiştir. Denilebilir ki bu düşünürlerin bir kısmı, Marx'ı ve karşıtı Weber'i eleştirerek veya katılarak, kendi kuramlarını oluşturma yoluna girmiştir. Weber'in kuramlarını irdeleyen ve tarafsız olarak sorgulayan araştırmacılar, kapitalist gelişme gösteren Katolik şehirlerin bulunduğunu belirterek Weber'e karşı çıkmıştır. Araştırmacılara

göre, Amsterdam²⁰ çok uzunca bir süre İspanya'ya ait kılınmış, Hollanda kentlerine Katoliklik egemen olmuş, Antwerp²¹ ise daima Katolik kalmıştır. Özellikle de rasyonel ekonomik faaliyetin benimsenerek yaygınlaşması aşamasında büyük bir önem taşıyan, ahlaki ve dini güdüleme düşüncesi, tam bir kuşkuyla karşılanmıştır. Nitekim kişiyi ekonomik eylemde bulunmaya zorlayan ve parasal kazancı da çekici kılan güçler, dinden tamamıyla farklı olan psikolojik güdülerini oluşturabilmektedir. Hayattan hoşlanma arzusu, aileye duyulan bağlılık duygusu ve çocuklarına gelecek hazırlama kaygısı, bir insan olarak onu dahi geçme emeli, insanlara hizmet edebilme gayreti, ülkeye ve insanlığa yararlı olma gayesi, halkın refahını yükseltme veya sıkıntılarını azaltma düşüncesi, ardından iyi şekilde anılma isteği vs gibi pek çok kişisel ve din dışı güdünün mesleki başarıya veya ekonomik kazanca neden olduğu kanıtlanabilir. Bu güdülerin her biri ne kadar etkili olursa olsun, başarıya ve kazanca ulaştırıcı yol, yine de sıkı çalışmayı ve dürüstlükten ayrılmamayı zorunlu kılmaktadır. Ancak J. Calvin'in, Katolik vaizlerden çok daha fazla ticarete ve sanayiye önem verdiği, faizcilik konusunda paranın değersizliği ve kısırlığı önyargısını aştığı, dini değişen yaşam koşullarıyla uyumlu kılmak istediği ve yaşanan gerçeklere doğrudan yönelerek dogmatik bilgileri irdelediği ve rasyonel yaklaşımda bulunduğu da bir gerçektir. Rasyonel ekonomik etkinliğin sürekli olarak yerine getirilmesini kapsayan, çok katı ve müsamahasız ahlaki ilkelerin temelini atmış olsa da Calvin'in; Luther'in kapitalist karşıtlığını aratmayacak derecede, tüm ekonomik etkinliklerde serbestliği beraberinde getirecek olan kapitalizmin kendi düzenini oluşturmasına karşı çıkmış olması²², eleştirilerin yöneltilmesine yol açmıştır. Diğer taraftan

²⁰ “Yeni Dünya ile yapılan kârlı ticaret, on yedinci asır boyunca İspanya'nın elinden çıkmış, daha faal ülkeler olarak Hollanda, İngiltere ve Fransa'nın hakimiyetine geçmiştir. Hollanda'nın bütün ekonomik yaşamı Middleburg, Dordrecht ve Rotterdam gibi şehirlerde yoğunlaşmış; daha sonra da Amsterdam ekonomik gelişmenin odağı haline gelmiştir. Amsterdam'bu ekonomik yükselişinin sebebi, Hollanda'nın İspanya'yla ve özellikle de Kadiz'le büyük miktarda ticaret yapmış olmasıydı. İspanya-Hollanda savaşları sırasında bile canlılığını kaybetmeyen Amsterdam'ın bu yoğun ticareti, 1648 yılından sonra da çok daha faal bir hale gelmiş, İspanya'nın Fransız ve İngiliz ticaretini bile geride bırakmıştır. Asrın sonlarına doğru otuz ile elli kadar Hollanda gemisi, kıymetli madenler ile sikkelerle dolup taşmakta, Kadiz'e gelen hazinenin yarısından fazlasını alıp Amsterdam'a götürmekteydi. Hollanda kurduğu bankalar ve ticari kurumları sayesinde, tek başına, Japonya'dan ve Uzak Doğudan getirdiği malları Avrupa'da satmaya ve Avrupa mallarını Çine bile götürmeye başlamıştı. Bu başarıları nedeniyle Hollanda limanları ve dikkat çekecek derecede Amsterdam limanı, Uzak Doğu ürünlerinin getirilip buradan tüm dünyaya arz edildiği bir piyasalar merkezi haline gelmiştir.” (Sée, 2004; 18, 45)

²¹ “Deniz ticareti, fuarların gördüğü işlevlere benzer bir rol oynamıştır. On beşinci yüzyılın sonunda ve on altıncı asırda Antwerp, uluslararası ticaretin ve kambiyo işlemlerinin büyük bir merkezi haline getirmiştir. Ticaretin gelişmesinde çok büyük bir rol oynayan fuarlar önemini kaybedince, yerini şehir ticareti almıştır. On altıncı asırdan itibaren borsaların veya değişim yerleri kurulmuştur. Bunlar arasından Antwerp ve Lyon borsaları dünya ölçeğinde çok büyük bir önem kazanmıştır. Ludovico Guiccardini on altıncı asır Antwerp'ini çok canlı bir şekilde betimlemiştir: ‘Önceden asiller paralarını toprağa yatırır, satın aldıkları topraklarda pek çok kimsenin çalışmasını sağlar, bu sayede de bölgenin ihtiyaçlarını karşılarlardı. Bu gün her şey tersine dönmüştür. Bu günün para sahipleri artık zahmetten de riskten de tamamıyla kurtulmuş bir halde, paralarını hazır kullanılabilir sermaye olarak para ticaretine aktarmakta, güvenli ve garantili yüksek gelir elde etmektedir.’ İhraç ticaretinin gelişmesi, döviz işlemleri sorununu beraberinde getirmiştir. Londra, Antwerp veya Lyons'daki gibi bir finans organizasyonuna kesinlikle sahip değildi; ancak ticaretinin genişlemesi nedeniyle Londra tüccarları, yabancı para piyasalarıyla özellikle de Antwerp, Hamburg, Lyons ve Rouen'deki büyük bankalarla doğrudan ilişki kurmak zorunda kalmıştır.” (Sée, 2004; 24)

²² “Luther'in ticari kazanca kuşkuyla bakması ve faizden şiddetle nefret etmesi, ekonomik konulardaki tutuculuğunu kesinlikle ortaya koymaktadır. Ticarete adaleti gözetken Thomas'ı yorumlayan Calvin bile, ticaret ile bankerliğin merkezi haline gelen Venedik ile Antwerp'e bütün şiddetiyle saldırmış ve Katolikliğin Mammon (para tanrısı) merkezleri sıfatlarıyla

Katolikliğin sosyal ahlakının ve ideallerinin her yönüyle kapitalist ruha kapalı olmadığı, pek çok bakımdan kapitalist gelişmenin teşvik ve himaye gördüğü²³ de bir gerçektir.

Rasyonel ekonomik etkinliği dinsel inançlarla uyumlu kılan dünyevi asketikizmin öneminin, Weber'in kuramında çok fazla abartıldığı eleştirisinde bulunulmuştur. Ancak bu dünyadan koparak ve insanların arasından da çıkarak manastır hücrelerinde tek başına açlık ve susuzluk içinde çekilen çileyle, hatta bedene yapılan işkencelerle; dünyevi etkinlik içinde daima dürüst ve disiplinli kalarak başarıyı veya kazancı tanrı hoşnutluğunun bir delili sayma eğilimi içinde, zorluklara göğüs gererek veya sade bir hayat sürerek çekilen çile arasındaki farkı önemsiz görmek de, kanımızca gerçekçi ve tarafsız bir yaklaşım değildir. Protestanlık ile kapitalizmin ülkesel coğrafyasıyla ilgili Weber'in çizdiği bu coğrafik betimleme, yani Protestan olan ülkelerin gelişmiş kapitalist ve Katolik olan ülkelerin de az gelişmiş kapitalist olarak nitelendirilmesi kesinlikle hatalı bulunmuştur. İngiltere'de ekonomik başarı ve refahın yanında bilimsel ve teknolojik ilerleme arasında kurulan bu doğrudan bağlantı veya nedensel ilişki, kuramsal olarak akla uygun gelmekteyse de, din dışında daha pek çok güdünün önemli bir rol oynamış olduğu asla yadsınmamalıdır. Weber kuramının ciddi bir eleştirisini sunan pek çok araştırmacı bile, din ile ekonomik etkinlik arasında kurduğu bu bağlantıyı kanıtlayan görüşleri dile getirmekten de hiç geri kalmamıştır. Weber'i eleştirenlerden bazısı, ayrıntılı araştırmalarının sonunda, etkili itirazlarda bulunmuş olsalar da, genel olarak protestanlığın ve özel olarak da Puritanlığın ekonomik faaliyetler üzerindeki kesin belirleyici tesirini doğrulayan destekleyici bulgulara bile ulaşmışlardır.

Bazı araştırmacılar da, kapitalizmin ruhuyla ilgili ayrıntılı ve kapsamlı incelemelerde bulunmak yerine, bu savın din ile olan bağlantılarını yakından gözlemlemeye yönelmişler, Protestanlığa özgü dinsel güdünün kazanç maksatlı ekonomik etkinliği benimsettiren olguyu

aşağılamıştır. En az skolastik kesinlikte fakat bütün şiddetiyle anti kapitalist bir temelde, Calvin, komşunun kendi geçimi için ayrılan parasını faizle yani tamamıyla haksız bir şekilde dasp edilmesini kınamış, malın ve paranın yığılıp toplanmasını da tamahkarlık günahı olarak görmüştür. Tefecilik konusunda Katolik olmayan bir tavır sergileyen Calvin, on altıncı ve on yedinci asırlar boyunca Huguenotların ve Hollandalı reformistlerin meclisinde sürekli tefecilik karşıtı yasaların çıkmasına neden olmuş; bununla da kalmamış, sürekli çalışmayı tanrının hizmetine adanacak zamandan ve gayretten çalmak olarak kınamış, parasal kazanç için istek duyulmasını bile deliliğin emaresi olarak görmüştür.” (Fanfani, 1935; 189)

²³ “İktisat tarihçileri, Katolikliğin kapitalist ruhu uygun görmediğiyle ilgili öne sürülen görüşlerin hiç de doğru olmadığını, tam tersine, papalığın bile kapitalizmin kurumlarının oluşmasına katkı sağladığını belirtmişlerdir. Tarihçilerin bir kısmı ise, Katolikliğin kapitalizme özendirdiğini, Ortaçağ Avrupa'sındaki papaların belli başlı bankerleri himaye ettiğini veya belirli bölgelerde aşarın toplanması sorumluluğunu da üstlenen güvenilen bankerler aracılığıyla servetin biriktirilmesine teşvik bile edildiğini öne sürmüştür. Katolik ekonomik yaşam ideali İncillerdeki ilkelerde kesin ifadesini bulmuş, Pavlus ve kilise babaları tarafından olduğu kadar skolastik doktorlar ve özellikle de Katolik filozofların prensi Thomas Aquinas'ın yorumlarıyla açıklanmıştır. Ekonomik etkinlik sahasında rasyonelleşme düşüncesi mümkün olan en düşük maliyetle ürünü satmayı gerektirdiği halde, tanrıya göre akılcı olma sadece sözlerini daha kapsamlı kavrama ve titizlikle uygulama anlamına gelmektedir. Bu nedenle Katolik ahlak, kesinlikle sürekli maliyet azalışını sağlayan bir rasyonelleşmeyi kapsamamakta, aklın sürekli arayışını sadece tanrıya yaklaşmak ve günahattan kopmak için gerekli görmektedir.” (Fanfani, 1935; 6, 119)

ilekeşlik, eğitim, dünyaya yöneliş, bireysellik, iş ahlakı, faiz yasağı gibi çeşitli noktalardan ele almışlardır. Protestanlık, ilekeşliği rasyonel ekonomik etkinliğin içine çekmiş olmasıyla, zihinsel ve eylemsel olarak, tüm bireysel duygu ile düşüncelerin dünyevi uğraşı ve başarı emeli üzerinde odaklaşılmasına neden olmuştur. Oysa katolik ülkeler, kurtuluşu kilisede düzenlenen ayinlerle sınırlandırması ve tanrıya yönelişi de manastır hücrelerinde çekilen münzevi ileye dayandırması sebebiyle, faizcilik ile olsa da parasal kazanç peşinde koşmayı veya mesleki başarı emelinde çalışmayı kolay benimseyememişlerdir. Protestan ülkelerin pek çoğunda, eğitim pozitif bilimlere yönelmiş ve eğitimin kapıları geniş nüfus kitlelerine açılmış, her insanın eğitim görme hakkının olduğu anlayışı kabul görmüş, tahsilli ve yetenekli kıldığı insanlarını daha iyi ekonomik koşullara ve maddi refaha ulaşmaları için sürekli sıkı çalışmaya zorlamışlardır. Katolikliğin tam tersine, Protestanlık, yaşanan bu gerçek dünyadan ilginin kesilmesini ve insanlardan da kopulmasını şart koşan duvarlar arasında çekilen münzevi hayat içindeki ilekeşliği uygun bulmamış, kilise veya manastır iiyle sınırlı kılınan ibadetin yol açtığı şengeliğe ve uyuşukluğa karşı çıkmış, istihare ve tefekkürle düşülen aylaklığı veya tembelliği tanrıya karşı işlenmiş en büyük günahlardan saymıştır. Protestanlık benimsendiği her yerde, kişinin hr aklıyla karar vermesine ve irade gücüyle düşündüklerini uygulamasına ortam hazırlamış, kişisel serbestlik ve sorumluluk anlayışının öncüsü olmuştur. Böylece, Protestanlık, bireyin zihniyeti ve davranışı üzerinde kesin bir tesirde bulunmuştur. Kişisel sorumluluk duygusuna, bireysel karar alma yeteneğine çok fazla önem vermiş olan Protestanlık, bu özellikleri dolayısıyla, Katoliklikten çok daha yüksek düzeyde iş ahlakının normlarını ve başarı güdülerini inananlarına aşılayabilmiştir.

Rasyonel ekonomik etkinlikle ilgili aktardığı bunca nitelikleriyle Protestanlık, ekonomik hayat üzerinde tam bir serbestliği dolayısıyla da rasyonelliği hakim kılmış, bireysel sorumluluk duygusunu ve iş başarma becerisini geliştirerek kr etme ve başarma güdüsünü inananlarına aşılayabilmiştir. Halbuki kilise yasalarına mutlak itaati ngren Katoliklik, faiz yasağı ve çalışmayı aşağılayan tutumuyla rasyonel ekonomik etkinliği boğucu ve daraltıcı bir yaklaşım sergilemiş, kazanç gayretlerinin ve bireysel yükselme arzusunun önünde asla aşılamayan bir zihniyet engeli işlevini grmştir. Ayrıca Protestanlık, din ile siyaset sahası arasında kesin bir sınır çizmiş, dini kurumsallıktan bireyselliğe geçmesine katkıda bulunmuştur. Neredeyse bütün Katolik ülkelerde, tanrıdan dolayısıyla da kiliseden sonra kralın geldiği dogmasının bir sonucu olarak, din ile devlet iç içe geçmiş bir halde dinsel makamların yüceliği itirazsız kabul ettirilmiştir. Devlet ile kilise durumundaki bu birliktelik, hemen her zaman, devletin kilise makamlarına boyun eğmesine yol açmış, kişisel teşebbüs

ruhu ve bireysel yükselme arzusu daima felce uğratılmıştır. Din ile siyaset arasında idari anlamda kesin sınırların çizilebilmesi, yalnızca Protestan ülkelerde mümkün olmuş; kilisenin bir iktidar aracı olarak gördüğü devleti, insanlar üzerinde baskı ve hakimiyet kurmasının aygıtı haline getirmesinin önu böylece açılmıştır. Özellikle Hollanda’da Ortodoksluk karşıtı görüşlerin büyük rağbet bulmasının sonucunda, her inancı hak sayan hoşgörünün benimsenme derecesinin çok yüksek olmasının taşıdığı önem, daima büyük olmuştur. Dinsel şiddet ve baskılar nedeniyle başlayan göçler o denli etkili ve sürekli olmuştur ki, göç eden Protestanlar ve Musevilerin yerleştiği bölgeler ile gelişmişlik düzeyi arasında doğrudan bağlantı kuran arařtırmacılar²⁴ çıkmıştır.

Ekonomik başarı ve ilerleme üzerinde dinsel koşulların ciddi bir rol oynadığının kabul edilmesi halinde, Weber’le aynı sonuçlara ulaşmak veya aynı bakış açısına sahip olmak hiç de zor değildir. Weber’in görüşlerinin etkisine giren hemen her araştırmacı, toplumsal eylemde dinin mesleki başarıyı veya parasal kazancı engelleyici veya özendirici niteliklerini açığa çıkartmaya kendisini mecbur hissetmiştir. Protestanlığın ekonomik kazanca yönlendirici esas temeli, Katolikliğin o engelleyici güçleriyle kazanç maksatlı rasyonel ekonomik etkinliği yok etme gayret ve emelini taşımamasında yatmaktadır. Kazanç güdüsünü veya mesleki başarı azmini tamahkarlık ruhu olarak ret eden Katolikliğin aksine, kazancı ve başarıyı seçilmişliğin kanıtı haline getiren Protestanlık, ekonomik genişleme ve bireysel yükselme önünde asla engelleyici olmamıştır. Tam tersine, kazanca ve başarıya dinsel bir içerik kazandırarak Protestanlık, kapitalist gelişme önündeki engellerin kalkmasında etkili olmuştur. Weber’in Protestan ahlakının geliştirdiği rasyonel mesleki etkinlik karakterinin ve parasal kazanç güdüsünün, reform öncesi Katolik ülkelerinde rastlanabileceğini açıklayan Sombart, Katolikliğin hakim olduğu ülkelerdeki ekonomik yaşamı gözler önüne sermiş, böylece Weber’in Protestanlığın dünyevi asketikizm idealinin kapitalist ruhla olan uyumuna dayanan

²⁴ “Museviler, İngiltere’ye yerleşmiş olmanın bedelini, ticari dehalarıyla ve kültürel etkinlikleriyle ödemekteydiler. Nitekim, ekonomik hayat üzerindeki canlandırıcı ve ussallaştırıcı etkilerini kabul etmiş kimseler; şayet Museviler bu ülkeyi terk etmeye zorlanırlarsa, yalnızca, krallığın her yıl en az on bin poundluk bir gelir kaybına uğramayacağını, bundan daha fazla ussal ekonomik eylemin önemini kaybedeceğini belirterek, çok dikkatli davranılmasını salık veriyorlardı. Yalnızca Leipzig’de değil, Almanya’nın neredeyse tüm ticaret merkezlerinde çok uzunca bir dönem ticaretin ve üretimin önemli bir kısmı Museviler tarafından gerçekleştirilmiştir. Özellikle Bohemya ve Polonya gibi komşu ülkelerde sağladıkları zenginlikler çok fazladır. On yedinci asrın sonlarına doğru, Musevilerin, neredeyse Avrupa’nın bütün ticaret ve üretim merkezlerindeki işlerin önemli bir kısmını ellerinde bulundurduklarına tanık olunmuştur. Araştırmacılar, Almanya’daki rakamlara baktıklarında, Leipzig’deki ekonomik faaliyetlerde Musevilerin üstlendikleri büyük rolleri hayranlıkla kabul etmişlerdir. Leipzig’de ekonomik etkinlikte bulunan Musevilerin sayısı,1675-1680 yılları arasında 416 kişiyken, 1830-1839 yıllarında 6.444’e ulaşmıştır. Ekonomik etkinliğe katılan Musevilerin sayısı,özellikle de on yedinci ve on sekizinci asrın sonlarından,on dokuzuncu asrın başlangıcına kadar hızlı bir artış göstermiştir. Hamburg’un, İspanya, Portekiz ve Hollanda ile giriştiği uluslararası ticaretinin tamamı, on yedinci asırdan itibaren, Museviler tarafından yürütülmüştür.” (Sombart, 1911; 21)

tezini Katolik yaşama uyarlama yoluna gitmiştir.²⁵ Reform öncesindeki İtalyan ticaret kentlerindeki gelişmelerin yani kapitalist gidişatın, Katolikler tarafından desteklendiğini ve beslendiğini öne sürmüştür. Papalığın finansal gücü, kapitalist ekonomik yapının ve dolayısıyla da kapitalist kurumlarının yaratılmasına çok önemli katkıları olmuştur. Dinsel kavramların olduğu kadar din uğruna katlanılan sıkıntıların ve çekilen zulümlerin zorunlu kıldığı göçlerin önemine değinen Sombart, Musevilerin rasyonel ekonomik faaliyetteki öncülük rolünü abarttığı eleştirisiyle²⁶ karşılaşmıştır. Bir başka bakış açısına göre ise, bazı eğilimleri itibarıyla dinsel zulüm, en sonunda bütün tanrıya yönelişleri birer hak olarak görüp dinsel hoşgörünün gerçekleşmesini de sağlamıştır.

Mesleki etkinlik içinde tanrıya yönelmenin de hak olarak kabul görmesiyle, tanrıya beslenen içten inanç işle ilgili bireysel yeteneklerin geliştirilmesine doğrudan tesir etmiştir. Halk içinde ticaret ve teşebbüs işleriyle uğraşan insanları bir sınıf haline getiren, hoşgörü yaklaşımı,

²⁵ “Rasyonel ekonomik etkinliği zihinlerinde benimseyen girişimciler,daha çocukken asil annelerinin sözlerinden de etkilenmiş olabilirler. Akıl, insan yaşamının en büyük öğretmenidir. Alberti’ye göre, akıllı adamın birinci görevi, yaşamını rasyonel ve ekonomik kılmaktır. Yararcılık ve verimlilik düşüncesinin öncüsü olarak Alberti, klasik dönem sonrasının en dikkât çekici kişiliklerinden birisidir. Gerçekten de İtalya’da ilk kapitalist çağın başlamasından önce antik dünya içinde geçerli kılınmış ve genel bir kabul görmüş ekonomik kavramları, ile, yararcılık felsefesinin ilkeleri arasında doğrudan bir bağlantı kurulmaktadır. Hemen her fırsatta Alberti, rasyonel yaşama tarzı için yaptığı öğütlerine kaynak olarak, antiklere yönelmeye ve bunlardan etkili alıntılarda bulunmaya, büyük özen göstermekteydi. Alberti, davranışlarda özenetimli ve iradeli olunmasını öğüt verirken, hiç yılmaksızın, bunu destekleyici klasik yazarlarından alıntılar yapmıştır. Akıllı bir insan, talih oyunlarına dalmayı benimseyerek, kendisini asla değersiz kılmaz. Rasyonel insan, sıkı çalışması ve kazancını işinde tutması sonucunda kesinleşen servet artışına da, asla karşı çıkmaz. Parasına,kalbinde ve zevkinde yer vermez; işinde ve ailesinde saklı tutar. Zorunlu ihtiyaçlarının ötesinde para kullanmayı yadsır, para peşinde koşmayı aldatıcı işlerden sayar; işiyle yararlı ve verimli olduğu mesleğinde, parayı, herkesten hızlı elinde tutar. Kuşkusuz ussal bir insan, kendisini akıl ve iradesiyle yetiştirmesini bilen bir kimse olarak, vardığı her olayla deneyimlerini artırır; gün gelir, kaderine razı olmuş fakirin düştüğü aylıklık halinden bütünüyle kendisini kurtararak,zihnini çok daha fazla etkili kılar. Zenginlik, isteklerini akla uygun sınırlar içinde tutabilen ve çalıştırdığı insanların haklarına saygı duyabilen bir kimse için,ussal harcamayı ve cömert davranmayı olanaklı kılar; debdebe içinde alem yapan müsrif bir kişiyi de saltanatından eder. Alberti, her bir kuruşun iş içinde tutulması için ciddi uyarılarda bulunmakta,sınırsız ve hesapsız harcamanın sonunun fakirlik ve zilyetlik olduğunu bildirmektedir.” (Sombart, 1916; 225)

²⁶ “Profesyonel taciri bulmaya boşuna uğraşırız. Böyle birisi yoktur ya da daha doğrusu, Karolenj döneminin başından beri düzenli bir ticareti sürdüren Yahudilerden başka kimse yoktur. O kadar ki, Judaeus (Yahudi) ve mercator (tüccar) kelimeleri neredeyse eşanlamlıdır. Bunların bir kısmı güneyde yerleşmişti; ancak çoğunluk, Akdeniz’in Müslüman ülkelerinden gelmiş ve İspanya üzerinden Batı ve Kuzey Avrupa’ya ulaşmışlardı. Bunlar, Doğu ülkeleriyle yüzeysel bir ilişkiyi hâlâ sürdüren sürekli seyahat eden Radanite’lerdi. Şu da var ki, bunların uğraştığı ticaret, büyük emek karşılığı Mısır, Suriye ve Bizans’tan Karolenj imparatorluğuna taşındıkları baharat ve kıymetli eşyalardan ibaretti. Bunlar, pek nadir ve pahalı olduğu için zaman zaman para yerine de kullanılan biberi ve aristokrasinin lüksünü oluşturan doğu yapımı mine ya da fildişini de ithal ediyorlardı. Böylece Yahudi tacirler çok sınırlı bir müşteriye hitap ediyordu. Sağladıkları kârların önemli olması gerekir. Ancak, her şey hesaba katıldığı zaman, ekonomik rollerinin, aksesuar olmaktan öteye geçemediği görülür. Toplum, onların ortadan kalkışıyla hayatı hiçbir şey kaybetmemiştir. İtalyan kredisinin aynı anda her yerde var olma özelliği ve gelişkinliği ile karşılaştırılınca Yahudilerinki çok ufak bir olay olarak görülür. Bunların Ortaçağlarda oynamış oldukları rol kuşkusuz çok abartılmıştır. Gerçek olgu odur ki, bir ülke ekonomik bakımdan ne kadar gelişmişse, Yahudi faizciler orada o kadar azdır. Flander’de hiçbir zaman önemsiz sayıları aşamamışlardır ama Avrupa’nın doğusuna gidildikçe sayıları artmaktadır. Bu sayı Almanya’da Ren’den uzaklığa bağlı olarak arıyordu ve Polonya, Bohemya ve Macaristan’da çok sayıda görülebiliyorlardı. Yukarıda gösterildiği üzere, Ortaçağların tarımsal döneminde, doğu mallarının gezginci sokak satıcılığını yapmışlardır. Dindaşlarının erken dönemde çok büyük ekonomik etkinlik kazandıkları Müslüman İspanya kanalıyla Kuzey Avrupa’ya baharat, değerli kumaşlar ve kuyumcu işlerini tanıtmışlardır. Yalnızca İslâm, döneminde zenginleşen ve reconquista’dan sonra da Barselona’da kalan Yahudi tacirler, gemi sahibi ya da gemilerin komanditer ortağı olarak deniz ticaretinde yer alabildiler. Batı’nın Yahudileri, başka her yerde, rehin teminatı karşılığında borç veren tefeciler durumuna düştüler. Yalnızca Hıristiyanlara uygulanan murabaha yasağından etkilenmediler, bu özgürlükten kazançlı çıktılar, ve hiç kuşkusuz bunu kötüye kullandılar. Çünkü kimse gerekli olmadıkça bunların kapısını çalmıyordu ve zorunluluk, bunların müşterilerini istedikleri

uluslar arası bağlantıları ve kurdukları yakın ilişkileri dolayısıyla dinsel ve kültürel farklılıklara toleransla karşılamaları mümkün olmuştur. Potsdam fermanının (1685) yürürlüğe girmesiyle ve aynı yıl Nant fermanının hükümlerinin de iptal edilmesiyle, reform görmüş kiliseye bağlılıklarından dolayı sürgün edilen ve ülkeden çıkan göçmenlerin Brandenburg-Prusya'ya yerleşmelerine izin verilmesi ve ekonomik etkinlikte bulunmaları, bu bakış açısına göre çok büyük bir önem taşımaktadır (Samuelson, 1957; 12). Kapitalizmin ruhunu inceleyen sosyologlara göre Weber, yalnızca Puritanizmin ve özellikle de Benjamin Franklin'in görüşlerini derleyerek dünyevi asketikizmi faydacılık temelinde oluşturmuştur. Oysa para kazanma arzusu ve rasyonel karar alma becerisi anlamıyla kapitalizm, Avrupa reformundan çok uzunca bir süre önce örneğin İtalya'nın kentlerinde ortaya çıkmıştır. Bu nedenle böyle ekonomik merkezlerin birer çekim alanı haline gelerek, sermayenin ve işadamı zümresinin oluşması ile yükselişi reformla gerçekleşmemiş, diğer pek çok sebep bu muazzam zenginliklerin yaratılmasına katkıda bulunmuştur. Ekonomik yaşamda özellikle de ticarete ortaya çıkan bu zenginlikler, insanların ticaret merkezlerine doğru göç etmelerine ve çoğu Katoliğin ticarete servet edinmesine neden olmuştur.

Brentano, kendi ailesini delil olarak gözler önüne sermiştir. On yedinci asırdan on sekizinci asra geçildiği zaman, bu zaman dönemi boyunca, Brentano ailesinin üyeleri İtalya'nın kuzeyinden çıkararak Amsterdam, Breslav, Mannheim, Augsburg ve Frankfurt gibi kentlere yayılmış, buralarda kendi bankacılık firmalarını kurmuş ve büyük ticarethanelerini açmışlar, bu işlerin yanısıra koloni ürünlerinin taşımacılığı ve ticaretinden çok yüksek kazançları sağlamışlardır. Brentano ailesinin üyeleri (Samuelson, 1957; 122), muazzam miktarlardaki serveti yığmışlar, belki de talihleri yaver gittiği içindir, el attıkları her içten büyük kazançlar elde etmişlerdir. Aile daima Katolik olarak kalmaya özen göstermiş, bu dünyaya özgü en zarif ve en güzel zevk ile sevinçlerine karşı daima istek duymuşlar, Puritanlara has sayılan hayatı sıkı bir disiplin altına alarak yaşanılan her anı verimli ve yararlı kılma eğiliminden de uzak kalmamışlardır. Brentano, kalvinist bir kavram haline getirilen mesleki başarı eğilimini daha da ileri boyutlara taşımış; bu anlayışın hiçbir şekilde, yalnızca kalvinizmin barındırmadığını ispat etme gayretine girişmiştir. Katolik inanç ifadesinde, meslek ahlakına özgü bir emeli taşıyan uygun açıklamalar bulunmadığı için, böyle bir düşünceenin yalnızca Katolikliğe özgü bir eğilim olduğu görüşünü ileri sürmek, Robertson ve Brentano'ya göre ciddi bir hatadır (Samuelson, 1957; 13-14). Eski ve Yeni Ahit kapsamındaki Kutsal Kitap'ın Latince çevirileri

gibi sömürmelerine olanak veriyordu. Yahudilerden borç almanın, gizli kalma gibi dikkate değer bir avantajı vardı. Bu durum öylesine elverişliydi ki, dinsel kuruluşlar bile bu yola başvuruyorlardı.” (Pirenne, 2009; 20, 151)

dikkatle irdelendiğinde, tıpkı Luther'in Beruf kelimesiyle aynı anlamı içeren meslek kavramlarının bulunduğu derhal fark edilir. Bunlar arasından, örneğin Vocatio kavramı Beruf kelimesinin anlamsal içeriğine sahiptir. Vocatio kavramının kullanılmasından da anlaşılmaktadır ki, meslek anlayışı reformdan önce Katolik dünyada da bulunmaktadır, çalışma ve görev bilincinin oluşturduğu meslek anlayışı tanrı katında uygun görülmektedir. Brentano, bu açıklamalardan sonra, kapitalizmin ruhunu temsil eden veya özellikle de dünyevi asketikizmin meslek ilkelerini kendi kişisel karakterini oluşturan Puritanların, iş faaliyeti sırasında gösterdikleri başarı ile inançları arasında kurulan bağlantıyı dikkatle ele almaktadır.

Halbuki bazı Puritan yazarlar, bu güdüsel bağa çok aykırı ve yadırgayıcı tutumları sergilemiştir. Brentano, diğer örnekleri içinde Franklin'in sıkı ve disiplinli çalışma, daima dürüst ve özdenetimli olmak, tutumluluk ve parayı iş etkinliği içinde tutmak, ömrün her anını yararlı ve verimli şekilde kullanabilme bilinçliliği içeriğinde özetlenen bu erdemlerin; hemen her çağda ve her toplumda yüceltiildiği, dinsel olan veya olmayan övgülerle benimsettirilmeye çalışıldığı gerçeği üzerinde durmuştur. Kazancı veya başarıyı kutsal kılmak, dürüstlük ve özdenetimlilik üzerine kurulan iş ahlakını rağbet edilen bir tutum olarak benimsettirmek, iş etkinliğindeki her anında kişinin yaşadığı hallerini tanrı iradesi ile yüzleştirmek, sadece Puritanizme özgü özellikler olmadığı Brentano tarafından öne sürülmüştür (Samuelson, 1957; 17). Brentano, Roma hukukuna ve dayandığı sözleşme mantığına çok büyük bir değer vermiş, iş tutumunun gelişmesi içindeki önemli payını gözler önüne sermiştir. Gerçek yaşama uygulanan tek hukuk temelinin kilise hukukunun sanılması, büyük bir hatadır demektedir. Roma hukukunun yasa maddeleri, iş faaliyetlerinde ve diğer dünyevi ilişkilerde geçerli kılınmış olduğundan; kanunları, Katolik dogmalardan ve sonra da Protestan inançlardan tamamıyla bağımsızdır. Kapitalizmin ruhu ticarete elde edilen yüksek kazançların tesiriyle yükselmişse, kapitalist tutumun özü de mümkün olan en yüksek kârı elde etmek için kıyasıya girilen mücadeleyle özdeşleşmiş ise; burada, bağitlanan sözleşmeler yoluyla bireysel iradeyi kişisel eyleme her yönüyle hakim kılan Roma hukukunun rolü çok büyük olmuştur. Parasal kazanç emeli, ticaretin genişlemesi ile ticaretin yayılması da, Roma hukukunun koşullara ve taleplere uyarlanmasıyla beraber gitmiştir.

Gerçekten de Roma hukukunun yeniden geçerli kılınmasının ve diğer yazılı kurallara nispeten üstün bir konuma getirilerek rağbet görmesinin, ekonomik canlanma ve ticari yayılma hareketi içinde en önemli bir işlevi görmesini sağlamıştır. Roma hukukunun kökenleri ise,

stoacı felsefede yatmaktadır. Stoacı düşünce çizgisinin kökenine inildiğinde ise, doğal hukukun kavramlarıyla karşılaşılmaktadır. Doğa ve akıl arasında kurulan mükemmel uyum, doğal olan ve yürürlükte kalan düzen ile insanın uyumlu olmasını kolaylaştırmıştır. Bu düşünsel irdelemeyi adım adım gerçekleştiren Brentano, kapitalist ruhun dayandığı mantığın en iyisinin gerçekleştirilmesi, en başarılı olanın seçilmesi ve elbette en kazançlı olanının yeğlenmesi olduğunu kavramanın hiç de zor olmadığını belirtmektedir (Samuelson, 1957; 21). Parayı ölçüt olarak alan bu düşünceler Katolik kilise öğretisine temelden aykırılık içermektedir. Kazanç maksatlı ekonomik etkinlik, biriktirmeye ve yeniden kullanmaya dayanan bireysel tutkusu içinde, İsa'nın mesajındaki merhamet güdüsünü ve ekonomik diğergamlık idealini bir kenara itip zihinlerden atmadıkça gerçekleştirilemez. Ayrıca kazanç veya peşinde koşan bu insanlar, doğuştan seçilmiş olmanın haklı gururuna vararak kendi bireysel davranışlarına seçilmiş halkın eğilimlerini rehber olarak kabul etmeyecekleri gibi, kilise tarafından öngörülen asketik bir nefis terbiyesi içinde de olmamışlardır. Ekonomik uğraşlarında ve ticari etkinliğinde kişileri kazanç peşinde koşturan veya yararlı kılan, Musevilik doğuştan seçilmiş halk gururu veya Katolikliğin münzevi çilekeşliği olmadığı, dünyevi ortamlar ve çıkar çatışmaları için yasalar geliştirerek düzen oluşturan rasyonel hukukun koşulları ve öngörülleri olmuştur. Ekonomik gelişmenin ve orta sınıf oluşumunun en yüksek seviyesine ulaştığı yörelerde, Puritanlığın seçilmişlik ve lütuf öğretilerinin kabul gördüğünü, kapitalizmin ruhu ile dinsel ilham aşamasında doğrudan bir bağ kurulduğunu, daha yüksek başarı ve kazançlara yönelmek için gereksinim duyulan güçlü güdülerin kişilerin yüreklerindeki imanlarından kaynaklandığı kabul edilmiştir.

İktisat tarihçileri, kalvinizmin ortaya çıkmasıyla birlikte faize karşı başlatılan tutumsal değişikliği ayrıntısıyla irdeleme yoluna girmiştir. Araştırmalarında Weber'in önermelerinden biri olan, kalvinistler ile lutheristler arasında ekonomik çaba farklılığı bulunduğu yorumuna ulaşmıştır. Luther, hiçbir zaman, tefecilik karşıtı tutumunun yerleşmesini de sağlayan kilise kanunu anlayışına son verebilmiş değildir. Tefecilikten o denli nefret edilmekteydi ki, tıpkı Luther gibi köyden gelmiş olan halkın zihnine ve maneviyatına bu kin ve düşmanlık yer etmiş, faizciliğin kötülüklerinden insanları kurtarmak gerektiğine inanılmıştır. Başlangıçta faiz aleyhtarlığı tutumunda Luther'le benzeri görüşte olan Calvin²⁷, sermayeye dönüşen

²⁷ "Luther ve Calvin, bilinçli olarak olmasa da, başından sonuna kadar devlet ile kilisenin temellerinin bireycilik ile döşenmesine yol açmıştır. Geleneksel olarak oluşturulması ve korunması hedeflenen tanrısal yönetimi ortadan kaldırmak gibi bir niyetleri olmayan Calvin ile aşırı Protestanlar, yeryüzünde tanrı krallığının kurulması emelinden bir an olsun bile vazgeçmemiş, sadece tanrı krallığına yeni ilkeler kazandırmışlardır. Ortaçağ şehirlerindeki ticari ilişkilerin standardı açısından Yahudi ile Hıristiyan arasındaki temel ayrılık, faiz uygulamasıyla ilgili olarak ortaya çıkmış; kardeş-yabancı ayırımına (Yasanın Tekrarı 23: 19-20) dayanarak Yahudi Hıristiyanlara verdiği borçtan faiz almaya kesinlikle hak kazanmış,

borçlanmalarda faiz ödenmesinin ahlaki gerekliliğini kabul etmiştir. Ahlaki reforma coşku ve Őevk de katan bu tefecilik dūřmanlıđı hissi, yeni dinsel hareketin kitleler tarafından benimsenmesinde temel bir neden veya güdü halini alıyor, daha ilk başlangıçtaki o Őiddetli standartlarına dayanak olarak özellikle borçlarını ödeyemez ve hatta yaşayamaz bir hale gelen köylülerin durumuna tercüman oluyordu. Hiç kimse borçlarda fazladan ödemenin Őiddetle yasaklanmasının, paranın gömülmesi alışkanlığıyla açığa çıkan tasarruf karşıtı etkisini ve elbette sermayenin oluşumunu engelleyici işlevini dūřünecek durumda değildi. Ancak Luther'den Melanchton'a gelindiğinde, aydınlanma çağının bakış açıları kendisini gösteriyor, paranın yalnızca kişisel tüketim harcamaları için kullanılmadığı ve değersiz olduğu yargılarından vazgeçilerek, borç alınan paranın sermayeye dönüşebileceği ve daha yüksek kazançlara neden olabileceği olasılığı dikkate alınmıyordu. Borçlanılan paradan yüksek kazançlar elde edilmesini sağlayan rasyonel ekonomik faaliyetin giderek daha fazla yaygınlaşmakta olduğunu artık fark etmiş olan Calvin, o eski tefecilik karşıtı tutumuna son veren ilk reformist oluyordu. Calvin, 1545 yılında, faizin zorla alınmasını bir günahkârlık olarak gören bakış açısı kadar, daha sonraki nesillerin uygulamadaki her çeşitenden borç tutarını ařan fazla ödemeyi tefecilik olarak kınamayı ret etmiştir. Artık borçlanılan para sayesinde sermaye yatırımının olanaklı olması ve çok daha yüksek kazanç fırsatlarına erişilmesi gerçektelebilmekteydi. Kapitalist sistemin en önemli unsurlarından biri olan kazanç maksadı ve biriktirme tutkusunu kabul görmekteydi. Dūřüncelerdeki ve eğilimlerdeki dönüm noktasına, paranın sermayeye dönüşerek artık paradan paranın kazanılmasının olanaklı olması nedeniyle ulaşılabilmıştır. Yine de bazı iktisat tarihçileri, yeni dinsel görüşlerin benimsenmesiyle ve öngörülen yeni yönelişlerin yaygınlaşmasıyla ekonomik bir evrimin gerçektelebileceği etkisine ihtiyatla yaklaşmış, örneğin kalvinizmin yeni ekonomik ideolojiyi benimsettirdiği ve uygulanabilir kılmayı tasarladığı görüşünü eleştirmiştir. Kaldı ki, dinsel liderler faizcilik

için risklerini hiç üstlenmeksizin veya komşusunun kayıplarına hiç aldırmaksızın kazançlarını arttırmıştır. On altıncı asırda işadamlarının yükselmesine neden olacak dikkate değer bir değişiklik gerçekteleşmiş, yüksek kazanç vaat eden yeni yatırım fırsatları ortaya çıkmıştır. Tüccarlar hızla genişleyen iş fırsatlarından dolayı daha çok paraya gereksinim duymuş, biriktirdikleri paradan bir gelir sağlamak isteyen komşular da borç vererek sağladıkları kazançlardan pay almayı gerekli görmüşlerdir. Böylece, sağlanılan kazanca kıyasla çok küçük olan faizli borç sayesinde, toprak altına gömülerek uyutulan servetler açığa çıkmış ve ekonomik faaliyetlere aktarılmıştır. İş yapma kudreti olmayan veya tüccarların karşılaştığı riskleri üstlenmek istemeyen tasarruf sahipleri, yüksek kazançlara ortak olmak yerine, daha az da olsa garantili bir karşılığ olan faiz almayı kendi durumları için uygun görürken; aldığı borçla yüksek kazançlara yönelen ve yüksek risklerle karşılaşan tüccarlar da, kâra nispeten düşük ödemeli faizli borçlarla daha büyük riskleri göğüsleme cesaretine sahip olmuşlardır. İşe aktarılan yani sermaye dönüşen borç para ile muhtemelen daha yüksek kazanç sağlandığı için, kâra kıyasla düşük olan oranıyla faiz ödemesi haksız kazanç unsurlarını taşımamış, kınanılan tefecilik ithamıyla sadece sağladığı kazancı aşan yüksek oranlı yani aşırı faiz kast edilmiştir. İşe aktarılan paranın kazanç sağladığı görüşüne önem veren Calvin, kararını güçlükle vermiş olsa da, kazancı aşmayan faizi kanuna uygun bulmuş, kilise disiplinine aykırı da olsa sağladığı kazançtan paranın sahibine pay verilmesini kişisel vicdanın bir gereği olarak savunmuş, aşırı olmayan yani sağladığı kazancı aşmayan bir oranda faiz alınıp verilmesine Hristiyan cemaatinde izin verilmesini uygun bulmuştur. Calvin ve izleyicileri, faizin kişiyi günaha sürüklediği ve para babası kişilerin tanrıya karşı üstlendiği görevlerini yerine getirmede yetersiz kalacağıyla ilgili konular üzerinde öyle ciddi tartışmalara girmemiştir. Kilise karşıtlığı eğiliminin kurucularından olan Richard Baxter, kötülöklere mani olmak

konusunda daima fakirden yana tavır almış, ekonomik düşünceyi oluşturan eylem ve eğilimler hakkında yaptıkları açıklamalar da önem itibarıyla daima ikincil konu özelliğini taşımıştır.

Batıdaki din ile ekonomik davranış arasındaki bağlantıyı, reform öncesi dönemden başlamak üzere dikkate alıp irdeleyen ve Puritanlığın sanayi devrimi üzerindeki etkilerini açıklayan Tawney, esas soruna yönelmiştir. Ekonomik gelişmede kalvinizmin taşıdığı önem, Weber ile Ashley tarafından çok fazla vurgulanmamasına rağmen, Calvin ile Luther arasındaki ekonomik görüş ayrılığına dikkatler çekilmiştir. Oysa Tawney, kutsal yazılara ve mantığa aykırı görülen faizciliğin Calvin’le yasallık kazanmasından²⁸ çok, dinsel yargı ve yönelişlerdeki değişimlerden çok, henüz oluşum halindeki kapitalizmin bir sistem olarak yükselişini, görüşünün temel dayanağı haline getirmiştir. Bu yaklaşımı içinde Tawney, kalvinizmin ekonomik teşebbüse, sermayenin birikimine ve paranın kullanılmasına yönelik geliştirdiği tutumu; kapitalizmi oluşturan tek faktör olarak değil de, kapitalizmi yükselten koşullardan sadece biri olarak görmüştür. İngiltere’deki ilk kalvinist ve ilk Puritan hareketi, çok hızlı bir şekilde ahlakçıların ekonomik hayatla ilgili yargılarını pekiştirmiş, Eski Ahit’teki iş hayatı ve girişimcilik hakkındaki görüşleri ön plana taşımıştır. Coğrafik keşifler ve yeni teknolojilerin en kısa sürede üretimin yapısına uyarlanması; çok uzunca bir dönemden beri gerçekleşen Augsburg, Lizbon ve Antwerp gibi büyük ticaret merkezlerinde gerçekleştirilen muazzam alışverişlerle birleşince; dinsel kavramlardan tamamıyla bağımsız bir şekilde kendisini hissettiren, 16. ve 17.asırdaki ekonomik gelişme ortaya çıkmaktadır. Tawney, kapitalizmin ruhunun en az paranın tarihi kadar eski olduğunu söylemektedir. Şayet

gayesiyle arazi sahiplerini kiracılarına baskı yapmalarını ve anlaşmaya zorlamalarını için uyarılmışken, faizin yasaklanmasını gerekli görmemiştir.” (Cunnigham, 1967; 58)

²⁸ “Papalığın günah affı belgelerinin satışından sağladığı parasal serveti büyük bankerlere emanet ederek düzenli aylık gelir elde etmeleri, faizciliğe gözyumulmasına neden olduğu kadar, Calvin’den önceki dönemde teolojik dairelerde skandala neden olduğu kesindir. Faiz alınması, çalışmadan yeme rahatlığını verdiği için kutsal metinlere karşı olduğu kadar, doğal olmadığı için Aristotle’ye de aykırı gelmektedir. Faiz, gerçekte tanrıya ait olan zamanın alacaklı tarafından satılmasının sonucunda sağlanan bir kazanç veya menfaat olduğundan, kötülere özgü bir tutkudur. Faizle üremeyen paradan para kazanıldığı için, verdiği borçtan dolayı faiz alan herkes komşusundan çalmış yani hırsızlık yapmıştır. Ne var ki alınan borçtan kazanç sağlanıyorsa, paranın sunduğu bu kârdan sahibine de pay verilmesi gerekmektedir. Ancak bu faiz, borçtan sağlanan kazancı aşmamalıdır. Calvin, yazdığı o ünlü mektubunda ve sonradan tefecilikle ilgili verdiği vaazlarında, verilen borcun yararlılığının para sahibine faiz verilmesini zorunlu kıldığı kadar sağladığı kazanç oranını da aşmaması gerektiğine bağlı olduğunu belirtmiştir. Calvin, yazdığı bu mektubunda, nasıl oluyor da tüccarlar toprak sahiplerinin sağladığı gelirin çok üzerinde bir kazanç sağlayabilmektedirler, tüccarların bu yüksek kazançlarında kendi tutumluluklarının ve çalışkanlıklarının yanı sıra borç aldıkları paranın da bir katkısı var mıdır diye sormaktadır. Yine de Calvin, ölmeden önce yazdığı bir mektupta tefecilikle zehiri yok eden zehir veya kötülüğü yok eden kötülük gibi ilgilenmenin gerekli olduğunu belirtmiştir. Çağdaşları Calvin’in bu ifadesini, borç veren kimsenin sağladığı daha yüksek kazançtan küçük bir miktar da olsa bir pay almasını ima ettiğini öne sürerek, faiz ödemesiyle daha çok tasarrufun yatırıma dönüşerek işsizliğin ve aylıklığın neden olduğu kötülüklerin önleneceği fikrini dile getirmişlerdir. Ancak bu durumun tersi gerçekleşecek olursa, yani faiz yarattığı kazancı aşarsa, borçlanan kişinin fakirleşmesi pahasına alacaklı kişi giderek zenginleşirse, borçlanan kişi zarara uğrar ve işçilerini de çıkarırsa, yani çalışan borçlu emeğinin karşılığında yoksun kalırsa, işte bu takdirde faiz kesinlikle hatalıdır. Calvin, neden olduğu yüksek kârlarla iş hacmini dolayısıyla istihdamı arttıran ve bu işleviyle tasarrufların ödüllendirilmesi anlamına gelen faizi sürekli alan bir kimsenin kötü ve günahkar olmadığı düşüncesine yol açmıştır. Zira Calvin, kendi yaşadığı o günlerde bile, paranın toprağa gömülemeyeceğini yani şirket faaliyetlerden asla ayrı tutulamayacağını anlamış haldeydi.” (Tawney, 1998; 44, 75, 93, 179)

kapitalizm, sermaye sahiplerinin kendi parasal kazançları uğruna sanayiye oluşturmaları anlamını içeriyorsa, kendi aralarında ve ücret geliri elde eden işçi sınıfıyla ilgili olarak kurulan toplumsal ilişkileri de yine kendileri tarafından kontrol edilmekteyse; bu türden bir kapitalizme, büyük ölçüde, Ortaçağın İtalya ve Flanders bölgelerinde rastlamak mümkündür. Eğer kapitalizmin ruhuyla kazanç maksadı güdüsünün zorunlu kıldığı tüm ahlaki kaygıların bir tarafa itilmesi eğilimi kast edilmekteyse, inananları tamahkarlık ve harislikten uzak kılmak isteyen Ortaçağların azizleri ve bilgeleri, böyle bir davranışla çok yakından tanışmıştı. Katolik Portekiz ile İspanya, büyük fatihlerdi. Katolik kentlerinin büyük bir kısmı Avrupa'nın ana ticaret merkezleri haline gelmişti. Katolik bankerler, öncü finansörlerdi. Yine de, ekonomik dönüşümün gerçekte 16. ve 17.asırlar içinde, dinsel eğilimlerde de bir değişme kendisini göstermişti. Puritan mezhepler içindeki bu değişiklik, genellikle fark edilebilir etkinlikteydi.

Özellikle kalvinizm ile Puritanizm, kapitalist bir nitelik içeren bir tavır sergilemiş, büyük insan kitlelerinin görüşleri üzerinde yaptığı derinden tesir yoluyla çabucak pek çok kişinin zihinlerine hakim olmuş, böylece öğretinin önemli örnekleri gerçek hayatta ve inananların davranışlarında yaşanmıştır. Tawney, meslek kavramının, dinsel bir güdünün etkisi altına girerek gelişmesi sonucunda kapitalist ilerlemenin gerçekte 16. ve 17.asırlar içinde, dinsel eğilimlerde de bir değişme kendisini göstermişti. Puritan mezhepler içindeki bu değişiklik, genellikle fark edilebilir etkinlikteydi. Özellikle kalvinizm ile Puritanizm, kapitalist bir nitelik içeren bir tavır sergilemiş, büyük insan kitlelerinin görüşleri üzerinde yaptığı derinden tesir yoluyla çabucak pek çok kişinin zihinlerine hakim olmuş, böylece öğretinin önemli örnekleri gerçek hayatta ve inananların davranışlarında yaşanmıştır. Tawney, meslek kavramının, dinsel bir güdünün etkisi altına girerek gelişmesi sonucunda kapitalist ilerlemenin gerçekte 16. ve 17.asırlar içinde, dinsel eğilimlerde de bir değişme kendisini göstermişti. Puritan mezhepler içindeki bu değişiklik, genellikle fark edilebilir etkinlikteydi. Özellikle kalvinizm ile Puritanizm, kapitalist bir nitelik içeren bir tavır sergilemiş, büyük insan kitlelerinin görüşleri üzerinde yaptığı derinden tesir yoluyla çabucak pek çok kişinin zihinlerine hakim olmuş, böylece öğretinin önemli örnekleri gerçek hayatta ve inananların davranışlarında yaşanmıştır. Tawney, meslek kavramının, dinsel bir güdünün etkisi altına girerek gelişmesi sonucunda kapitalist ilerlemenin gerçekte 16. ve 17.asırlar içinde, dinsel eğilimlerde de bir değişme kendisini göstermişti. Puritan mezhepler içindeki bu değişiklik, genellikle fark edilebilir etkinlikteydi. Özellikle kalvinizm ile Puritanizm, kapitalist bir nitelik içeren bir tavır sergilemiş, büyük insan kitlelerinin görüşleri üzerinde yaptığı derinden tesir yoluyla çabucak pek çok kişinin zihinlerine hakim olmuş, böylece öğretinin önemli örnekleri gerçek hayatta ve inananların davranışlarında yaşanmıştır. Tawney, meslek kavramının, dinsel bir güdünün etkisi altına girerek gelişmesi sonucunda kapitalist ilerlemenin gerçekte 16. ve 17.asırlar içinde, dinsel eğilimlerde de bir değişme kendisini göstermişti. Puritan mezhepler içindeki bu değişiklik, genellikle fark edilebilir etkinlikteydi.

Sonuç

Hemen hemen bütün dinler, çalışmayı ve sabırlı olmayı telkin etmektedir. Bir dinin, inananlarını, tarlada çalışmayı, tahıl veya hayvan yetiştirmeyi, kerpiç yapmayı ve taşımayı, duvar ve sepet örmeyi, testi ve çömlek yapmayı, kundura tamir etmeyi, yün ve dantel örmeyi, dikiş dikmeyi, halı ve kilim örmeyi, kısacası tamamıyla tevazu içinde ve kanaatkarlıkla çalışmayı özendirmiş olması; bu dinin rasyonel ekonomik etkinliği benimsediği anlamına gelmemektedir. Kazanç maksatlı çalışmanın tanrıya yönelmenin tarzı halini almasının, sonuç olarak parasal kazancın veya mesleki başarının, tanrısal ödülün kanıtı veya kişisel seçilmişliğin işareti olarak algılanması çok önemlidir. Böylece mesleki faaliyeti içinde başarılı olan ve işinde yüksek kazançlara ulaşan inançlı kimselerin, bu başarı veya kazancı tanrı hoşnutluğunun bir ödülü veya yazgısındaki seçilmişliğinin bir kanıtı olarak görüp görmedikleridir. Yine, bu inançlı insanların, parasal kazanç veya mesleki başarının, ölümden sonraki hayatın kazanıldığının bir işareti veya kanıtı olarak benimsendiği duygusu, çok önemlidir. Ayrıca, kişinin elde ettiği yüksek kazancın veya bireysel üstün başarının, tanrı rahmetinin ön koşulu haline gelmesi, böylece ancak başarılı veya kazanç sahibi kimselerin seçilmiş olduğu duygusunu hissetmesi, dinin inananlarını çalışmaya yönlendirmesi açısından son derece önemlidir. Sadece doğru olunması, hiç kimsenin aldatılmaması, tanrının dürüstlük ve sevgi isteğinin iş etkinliği sırasında yerine getirilmesi, karşılaşılan her insana sevgide ve dürüstlükte eşit olunmasını içeren tanrı iradesine ekonomik faaliyetinin her anında bağlı kalınması sayesinde başarılı olunacağı veya yüksek kazançları edinebileceği inancının geliştirilmesi, dinin inananlarını çalışmaya güdülemesi açısından çok büyük bir önem taşımaktadır. Katolikliğin sabır ve kanaatkarlık içinde çok çalışmaya verdiği değer, ile, protestanliğın tutumluluk içinde yüksek kazançları ekonomik etkinliğe aktararak daha fazla servet sahibi olma teşvikine, bu açılardan bakmak gerekir. Reform öncesi dönemin ekonomik canlılığı nedeniyle Katolikliğin kapitalist bir eğilim içine girdiği görüşünün ileri sürülmesi, cizvitlerin ve diğer katolik akımların reform hareketi ile kıyaslanarak aralarındaki benzerliklerin ortaya konulması, hep bu açılardan değerlendirilmeli ve incelenmelidir.

KAYNAKLAR

- Aristoteles (2002). Politika. İstanbul: Remzi Kitapevi
- Bebb E.D. (1980). Nonconformity and Social and Economic Life, Porcupine Press, Philadelphia
- Bloch M. (1983). Feodal Toplum, Savaş Yayınları, Ankara
- Chalcraft D. ve Harrington A. (2001). The Protestant Ethic Debate: Max Weber's Replies to his Critics 1907–1910, Liverpool University Press, Liverpool
- Cunnigham W. (1967). Christianity and Economic Science, Longmans-Green, New York
- Grubb I. (1959). Quakerism and Industry before 1800, Williams & Norgate, London
- Fanfani A. (1935). Catholicism Protestantism and Capitalism, Sheed & Ward, London
- Fromm E. (1993). Özgürlükten Kaçış, Ankara
- Keynes J.M. (1973). The General Theory of Employment, Interest, and Money, Macmillan, London
- Pirenne H. (2009). Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul
- Ringer F. (2006). Weber'in Metodolojisi: Kültür Bilimleri ile Sosyal Bilimlerin Birleşimi, Doğu Batı Yayınları, Ankara
- Samuelson K. (1957). Religion and Economic Action: A Critique of Max Weber, Scandinavian University Books, London
- Sée H. (2004). Modern Capitalism: Its Origin and Evolution, Batoche Books, Kitchener
- Sombart, W. (1916). The Quintessence of Capitalism: A Study of the History and Psychology of the Modern Business Man, Fisher Unwin Ltd., London
- Sombart, W. (1911). The Jews and modern capitalism, Batoche Books, Kitchener
- Tawney R. H. (1998). Religion and The Rise of Capitalism, Transaction Publishers, New Jersey
- Turner B. S. (1991). Max Weber ve İslam: Eleştirel bir Yaklaşım, Vadi Yayıncılık, Ankara
- Warner W. J. , (1967). The Wesleyan Movement in the Industrial Revolution , New York
- Weber M. (1992). The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism, Routledge, New York
- Weber M. (1978) Economy and Society, University of California Press, Berkeley